

Modellváltás

Új címlap, új struktúra, új rovatok. A Fordulat, mely valamivel több mint egy évvel ezelőtt kezdte pályafutását, és eddig rendszertelenül jelent meg, e számtól kezdve egy negyedévente megjelenő műsorfüzet kíván lenni, mely rendszeresen hírt ad a Társadalomelméleti Kollégiumról, és elsősorban az ott folyó szakmai munkáról.

Minden Fordulatban: átnyújtunk az olvasónak egy MEGHÍVÓT. A márciusi a TEK-hétre szól, a júniusi a nyári táborra, a szeptemberi az őszi előadásokra, a decemberi pedig a téli táborra.

ELHANGZOTT előadásainkból rendszeresen fogunk rövid összefoglalót közölni. Ezúttal a téli tábor programjáról tudósítunk, a Közgazdaszban megjelent írás cenzúrázatlan változatát adjuk közre; és közöljük a TEK-hétről szóló összefoglalót is.

Lehetőleg az aktualitásoknak megfelelően minden számban ízelítőt adunk a kollégiumi MŰHELY terméséből. A mostani két dolgozat is időszerű: Vajda Éváié a TEK-hét témájához kapcsolódik, Durucskó Mihályé a pártharcok történelmi öröksége iránt érdeklődők számára szolgálhat érdekességekkel és tanulságokkal.

Rövid ismertetéseket, recenziókat közlünk KÖNYVEKRŐL, elsősorban a közelmúltban megjelent társadalomtudományi, közgazdasági témájúakról. Terveink közt szerepel, hogy idegen nyelvű folyóiratok szemléjével, vagyis egy szolgáltató rovattal bővítsük a lapot.

Tájékoztató és dokumentáló céllal került a lap végére a KRÓNIKA, melyben a közelmúlt eseményeit regisztráljuk a magunk és az olvasók számára.

Bízunk benne, hogy olvasóink továbbra is hasznosnak és tartalmasnak találják: majd lapunkat, elfogadják meghívásainkat, és esetleges észrevételeiket eljuttatják a szerkesztőséghez (TEK, Ráday u. 43 - 45. 501. szoba).

Andor László

Nyári tábor, augusztus 14-25, Nagykanizsa

1990 a nagy változások éve. Megváltozott Európa politikai térképe, új kormányunk lett, új az ideiglenes köztársasági személye is, átkeresztelődött egyetemünk, s még megannyi más mellett számos utcanév is. A tengernyi sok változtatás közepette azonban van, ami maradandó, van, ami szilárdan állja az idők próbáját. Ez pedig nem más, mint a Társadalomelméleti Kollégium nyári tábora, amelyet idén augusztus 14 és 25 között rendezünk meg Nagykanizsán.

Mit kínálunk azoknak, akik vállalkoznak arra, hogy velünk töltsenek tíz napot? Mindenek előtt kellemes környezetet, jó időt, audio-vizuális vetélkedőt, élménybeszámolókat, filmvetítést, strandolási és sportolási lehetőséget, kirándulást, (sör)gyárlátogatást, éjszakába nyúló beszélgetéseket, s akik nem bírják a nagy meleget, azok a hűvös termekben előadásokat is hallgathatnak.

Tervezett előadásprogramunk:

17-én Ágh Attila politológus nyitja meg az előadások sorát, s minden valószínűség szing az angolszász politikai marxizmusról fog beszélni.

18-án két vendéget is várunk: délutánra Krausz Tamást, aki a bolsevizmus újraértelmezéséről elmélkedik majd, este pedig Becskeházy Attilával beszélgetünk a posztmodernről. (Lehet, hogy ezután egy kis regenerálódásra lesz szüksége a társaságnak, ezért 20-án levezető kirándulást szervezünk a posztmodernből a posztmúltba.)

Balogh István nemrég megjelent könyvéről (A forradalmi ész kritikája) beszélgetünk a szerzővel.

21-én Ludassy Mária liberalizmusról vallott felfogásával ismerkedhetünk meg.

22-én Szelényi Ivánt várjuk táborunkba, akivel a mai magyar társadalomról beszélgetünk majd.

23-án lesz a tábor utolsó előadása, amelyet Sólyom Antal fog tartani Az evangelizáció napjainkban címmel.

Az előadásokat rendszerint az ebéd utáni órákban tartjuk.

A táborba utazók fő erői augusztus 16-án 12.45-kor indulnak a Déli pályaudvarról. Akik túlélnek a hosszú vonatozást, az előzőekben vázolt programokba kapcsolódhatnak be. Akik hajlandók a 300 Ft-os tábori hozzájárulást Huszár Gábornál (Ráday u. 43 – 45 / 504-es szoba) befizetni, azon idejében külön értesítést és expedíciós felszerelést kapnak. További információkért Huszár Gáborhoz, Tóth Tímeához (502) és az 501-es szoba lakóihoz fordulhattok.

A következő találkozásunkig :

"Don't worry", és vizsgázzatok jól!

Papp István

SZABADSÁGHARC ÉS KAKAÓKÚRA a téli TEK-tábor tanulságai

"Hazánkban rendszerváltás zajlik. Magunk mögött nagyunk 40 sötét évet, és végre szabadon, demokratikusan megteremthetjük a modern és európai Magyarországot." A Híradó utáni öt-ötperces politikai klipek sokasága visszhangozta az ilyen és hasonló propagandisztikus szövegeket. Ezeknél elméletileg megalapozottabb, a történeti tényekhez hű, korrekt és árnyalt műelemzés és jövőképek felvázolása céljából hagytuk el egy hétre a fővárost, és utaztunk el a Vértes lábánál fekvő Gántra, hogy e kis falu nyugalmaát kihasználva intenzifikáljuk a szakkollégiumi tevékenységet, annak szakmai és közösségi oldalát egyaránt. Hat meghívott előadó volt segítségünkre. Gombár Csaba Szabad-e az értelmiség? címmel, Bozzai Rita Magyarország eladósodásáról, Ágh Attila Az államszocializmus tündöklése és bukása címmel, Radnóti Éva Hoch Róberttel közösen írott könyvükről, Chikán Attila a 68-as reform és a nagyvállalatok problémájáról, Papp Zsolt pedig A nyilvánosság szerkezetváltozása címmel tartott előadást. Elszakadva a kronológiai sorrendtől az elhangzottak tartalmi összegzése a következő.

Az ominózus négy évtized a nyilvánosság szabadságharcaként értelmezhető – mondta Papp Zsolt, aki a nyilvánosságot Habermas nyomán két oldalról definiálta. Egyrészt társadalmi területként, ahol a vitákhoz kivétel nélkül mindenki hozzáférhet. Másrészt a témák korlátolatlansága felől, vagyis hogy nincsenek tabuk, a viták nincsenek behatárolva: Látni kell azt, hogy tökéletes nyilvánosság még nem létezett, hiszen – ahogy arra Marx máig érvényesen rámutatott: – a klasszikus polgári nyilvánosság a jómódú, tehetős, művelt polgár nyilvánossága, melyre a vagyoni, műveltségi és tájékozódási monopóliumokon kívül maradók nem tudnak részt venni. Ez azért van, mert a nyilvánosság már eredendően a polgári társadalom és politikai állam elválásának terméke, s ez a struktúra már eleve feltételezi a társadalom olyan tagjainak jelenlétét, akik a munkafolyamatban elfoglalt helyüknél fogva nem képesek uralkodni saját viszonyaik fölött, de még csak átlátni sem tudják azokat. Az ominózus négy évtized kezdetén, az ötvenes években azonban a szűk vezető elit kivételével mindenki ki volt zárva a nyilvánosságból, mely mint "rezervátum" létezett. Ettől, vagyis a közügyekkel való foglalkozástól a társadalom különböző csoportjait a címkézések, az elrettentő és elidegenítő minősítések voltak hivatottak távol tartani. Így lett az értelmiség – mely 1983-ig szinte kizárólag negatív összefüggésekben: szerepelt a sajtóban – "ingadozó, habozó, Janus-arcú, régi uralkodó osztályok szekértolója". A munkás pedig bármit csinált, munkás-arisztokrata, vándormadár vagy lumpenproletár, s így azonnal másodrendű állampolgár lett. Az ötvenes éveket a "téma nélküliség" jellemezte. A hatvanas években a változások tagadhatatlanok: a nyilvánosság határai

"kirojtosodnak" – bár ez a bizonytalanságot nem csökkenti. A magyar fejlődés sajátossága ugyanis az, hogy a vezetés – Gombár Csaba hasonlatával: – harmonikázni tud a nyilvánossággal: hol több, hol kevesebb témának és résztvevőnek enged teret. Búvópatakként kulturális fórumok (filmek, regények, művészeti folyóiratok) veszik át a politikai funkciókat. A hiányos legitimitású hatalom – Kéri László kifejezésével: – liturgikus nyilvánosságot teremt: a maga teremtette társadalmi szervezetekkel konzultál a közügyekről.

(Ha a tisztelt olvasó valóban át kívánja venni a tábor életritmusát, itt most tartson pár perc szünetet, reggeli gyanánt fogyasszon el egy zacskó kakaót egy kiflivel, esetleg szívjon el egy cigarettát! S most folytassuk!)

A hatvanas évek olvadása lehetővé tette, hogy kibontakozzék a korábban meg-megindult közgazdasági reformgondolkodás és -gyakorlat. Chikán Attila azonban – Berend T. Ivánnal szemben és Rév Istvánnal egyetértve – úgy foglalt állást, hogy e reformok inkább a rendszer alapstruktúrájának továbbélése érdekében bekövetkezett, a tudatosságot nélkülöző aktuálpolitikai kapkodások voltak, nem pedig egy jobb szocializmusmodell felé vezető út állomásai. Az 1966-ban az MSZMP KB által elfogadott reformkoncepció egy decentralizált modell mellett döntött, melyben a vállalatok önállóak az egyszerű újratermelésben és a saját forrásokból történő bővítésben. Valóságban azonban a vállalatoknál maradó pénz az egyszerű újratermeléshez sem volt elég. A kitűzött célok közül a vásárlóerő-szabályozás és a vállalati mozgástér korlátozása jól sikerült, a központi elképzelések szerinti befolyásolás viszont nem, a normativitás pedig ellentmondásosan. A koncepció lépten-nyomon elhatárolta magát a piac spontaneitásától, bár nem elemezte, hogy mi az, és hogyan működik, mégis – az egycsatornás termékforgalmazás eltörlésével – nagy szerepet adott neki. A nyereségérdekeltség konkrét megoldása paradox módon túl normatívnak bizonyult. Előre látható volt, hogy az új mechanizmusban a vállalatok kevésbé fognak a kapacitások kihasználására törekedni. Az előadó és a jelenlevők egyetértettek abban, hogy a 68-as reform technicista szemléletű volt, nem volt társadalomképe, nem foglalkozott például a vállalaton belüli érdektagoltsággal. Megtorpanását persze nem ez okozta, és nem is az, hogy az előzetes várakozásoknak – a jövedelmezőséget, a beruházási ciklusokat, versenyt illetően – nem tett eleget. Döntőek voltak a megromlott külpolitikai feltételek, és az, hogy a pártvezetés reformellenes szárnya a reformmal kapcsolatos külső és belső feszültségeket a maga javára tudta kihasználni.

A 70-es évek végére azonban az államszocializmus külső és belső forrásai egyaránt kimerültek, – mondta Ágh Attila, – viszont nem voltak még meg a rendszerváltás külső és belső feltételei. A "nyolcvanas évek" kezdetén: 1978-ban lemeszároltuk ugyan a

gazdaságpolitika egyik szent tehenét: a növekedést, de jött helyette a másik: az egyensúly. Ennek kultuszával a legnagyobb válsággeneráló tényező a politikai vezetés válságkezelő törekvése lett. Itt persze már rég nincs szó – ahogy a mai vádak szólnak, – totalitáriánus államról, hiszen egy gyenge, vergődő állam kísérletei ezek. Egy olyan rendszer agóniája, melyen a "szocialista állami korporativizmus", a "látens, apparátusi pluralizmus" mechanizmusai újraelosztást biztosítanak a kezdettől fogva deficités nagyiparnak az állandó vesztesek: az infrastruktúra és a humán szféra rovására. Az előadó a hanyatlás három szakaszát különböztette meg. 1978 után három évig minden mutatónk gyors ütemben romlott. 1982-től a likviditási válság átvészélése után sikerült törékeny eredményeket elérni, ez volt a "nagy fene reformok időszaka" (második gazdaság, vállalatirányítás, pénzügyi rendszer, stb.). 1985-től pedig a látszatsikerek eufóriájában száguldási kísérletet tett a kimerült, lesóványodott "gebén", mely természetesen azon nyomban összecsuklott. A fajlagos teljesítménymutatók tovább romlottak, exportunkra energia- és anyagigényesség a jellemző. A szerkezetváltás mégsem kezdődik el. Az erőforrások koncentrációja a kinyilatkoztatásokkal ellentétben fokozódik, különösen a lakossági befizetések növekedésével. Ekkor lép be "a padlássöprő Medgyessy", aki viszi a pénzt a semmire, a halott iparágak, a szabadtéri ipari múzeumok finanszírozására.

(Tartsunk újabb szünetet! Kiránduljunk a közeli erdőben, játsszunk le néhány futballmeccset! Tízórára; uzsonnára igyunk egy kis kakaót! Elemezzük ki – lehetőleg angolul – az Egyesült Államok fizetési mérlegét!)

A nyolcvanas éveket nem lehet az adósságválságtól elválasztva elemezni. Ennek kezelésére azonban gazdaságpolitikuskainknak soha nem volt megfelelő elképzelése, hiszen – amint Bozzai Rita előadásából megtudhattuk, – a kormányzatban dilettánsok ültek, akik ha meg is kapták a fontos információkat, nem értették meg jelentőségét, és annál inkább hagyatkoztak a mindenkit kiszorgálni kész technokraták (Fekete, Medgyessy, stb.) rögeszméire. A mai rögeszme, hogy mosolyogni kell az adósságszolgálathoz, nem szabad úgy tenni, mintha teljesítése nehézségeket okozna, s bár a nemzetközi gyakorlat számos adósságcsökkentési technikát ismer, nekünk ezekre nincs, és nem is lesz szükségünk.

Radnóti Éva arra vívta fel a figyelmet, hogy volt olyan csoportja a szakértőknek, amely időben, már a VI. ötéves terv koncepciójának vitájában figyelmeztetett a veszélyekre, mondván: jókívánságok gyűjteményével állunk szemben, mely az eszközöket messze nem biztosítja a célokhoz. Alternatívát is kínáltak. Koncepciójuk tét fő eleme a minőségi nyitás – mely a nyitottságot nem a külkereskedelem volumenében értelmezi, – és a belső piac, melyet a külsővel egyenrangúvá kell tenni, hiszen nehezen

képzelt el, hogy a belső piac kényelmességéhez igénytelenségéhez szokott termelő versenyképes exportőr legyen. Húzóágazatként jelölték meg – adottságainkból kiindulva – az élelmiszergazdaságot, valamint az infrastruktúrát, melynek importigénye kicsi, létszámmegkötő képessége nagy, kedvező hatásai (lásd lakásépítés, oktatás) sokrétűek. Ezek lehetnek a fő irányai a szelektív élénkítésnek, amit az utóbbi években egyre kíméletlenebb restriktív stratégiával állít szembe könyvében Hoch és Radnóti. Manapság megkerülhetetlen Kornai "dühös röpirata" – mondta az előadó, – melyben a szerző a magánvállalkozások életképességének illusztrálására, a beléjük vetett hit erősítésére idézi azt az Örkény-egypercest, melyben az atombomba robbanása utáni napon a kihalt, s az egerek martalékává váló városban egy romház kövein megjelenik egy cédula: "Hozott szalonnával egérintést vállal dr. Varsányiné." Varsányinének könnyű volt, – mondja Radnóti – hiszen a katasztrófa megszüntette a piaci korlátokat. Az állami vállalatokat nem tulajdonformájuk, hanem a gazdaságirányítás bénítja meg.

A válságkezelés 1987–88-ban csapott át a politikai dimenzióba - mondta Ágh Attila. A négy évtizedes korszak visszafordíthatatlanul lezárult, de az még bizonytalan, hogy jobb vagy rosszabb következik-e.

(Pihenjünk ismét! Estefelé rendezzünk mókás vetélkedőt, vagy nézzük meg egy indokínai utazás diaképeit. Vacsorára ott a behűtött kakaó. Táncoljunk mulatságosnak ható reneszánsz táncokat, vagy ami még kacagtatóbb: nyolc óra után ülünk a téve elé, és tekintsük meg a választusi pártok ötperceit! Kipihenten folytassuk!)

Az útkeresés időszakában megnő a leginkább tájékozódóképes értelmiség szerepe. De szabad-e az értelmiség? – tettük fel a kérdést Gombár Csabának. Attól függ, mit értünk értelmiség és szabadság alatt. Tekintsük értelmiséginek azt, aki konvertálható tudással, s így aggastyánkorig nyitott életpálya-alternatívákkal rendelkezik. A korai társadalmakban e réteg elenyészően kis létszámú, majd egyre nő. Nem mindig kedvező feltételek mellett, hiszen például a maoista Kínában az értelmiség a 9. bűzös kategóriának, a kapitalizmus lakójának minősül. Pedig az értelmiségi lét, a tudománnyal való foglalkozás ettől függetlenül is szüntelen szellemi szabadságharcot jelent. És hogyan értelmezzük a szabadságot? Nietzsche szerint, aki kijelentette: "Isten halott, az ember szabadságra ítéltetett"? Vagy úgy, ahogy Szász Tamás, aki szerint hazánk magas öngyilkossági rátájában is a szabadság mutatkozik meg? Egy biztos: a szabadság gondolata nem a polgári társadalomból ered, hiszen fontos szerepet kapott a jezsuitáknál, de már a nemesi szabadságnál, a királlyal szembeni ellenállás jogának deklarációjakor. Régióinkban az értelmiség sohasem viselkedett a hivatalos elvárások, vagy ahogy az utóbbi időben nevezték: a pártfegyelem szabályai szerint. Szinte minden

korszakban szakmáján túl közéleti tevékenységre, vátesz-szerepre kényszerült. Még akkor is, ha a szociológiai kutatások bebizonyították: a sajnálkozásoktól függetlenül az utóbbi évtizedek Magyarországon a többi réteghez képest egyértelműen az értelmiség helyzete volt a legjobb. Ma is így van ez. A hatalomért küzdő pártok túlnyomó többsége értelmiségiekből áll, s így a múlt századi honorácior-pártokra ütnek vissza, melyek a reálfolyamatoktól függetlenül a kormányzati pozíciók megszerzésében voltak érdekelték.

Mai többpártrendszerünk kiforratlan. Ágh Attila szerint a pártok keresztbeverik a valódi érdektagságot, s mivel mindegyik a közérdek letéteményesének hirdeti magát, a változás csak annyi, hogy egy helyett 53 bejegyzett MSZMP-nk van. A pártok a választások előtt könnyelműen ígérgetnek. A gátlástalanság jele, amikor az Európához (értsd: Nyugat-Európához) való gyors felzárkózás lehetőségét ígérik, holott – figyelmeztetett Gombár: – a Lajta vonala évszázadokon keresztül fejlettségi szakadékot jelentett, ami nem számolható fel egy-két kormányzati ciklus ideje alatt. Gombár és Chikán egymástól függetlenül hívta fel figyelmünket a *The Economist* cikkére, melyből kiderül, hogy amerikai választási szakemberek szemével mennyire irracionálisnak hat, ami nálunk folyik, konkrétan az SZDSZ és a FIDESZ általuk tanulmányozott kampánya. A kormányt alakító pártok programja biztosan nem az lesz, amit most hirdetnek – mondta Ágh, – s így az új parlament nem feltétlenül lesz jobb, mint az eddigi. Tisztességes gazdasági érdekegyeztetést amúgy sem lehet parlamentben csinálni – hangsúlyozta Papp Zsolt, – ahhoz korporatív érdekegyeztetés kell: A parlamentnek egy nagy funkciója van: a nyilvános kontroll. De félok, hogy miután "a nyilvánosság harmonikája" a 80-as években teljesen kinyílt, és az utolsó tabuk (szovjet katonák és vezetők bírálata, KGST, Erdély) is megszűntek, most kialakul "a nyilvánosság beetetése", a manipuláció különböző formái. Új tabuk, de legalábbis fehér foltok jönnek: az IMF, vagy – amire Chikán figyelmeztetett: – politikai eufória mögött megállíthatatlanul romló gazdasági reálfolyamatok. Pedig életbevágóan fontos lenne egy olyan erős gazdaságirányítás, mely felismeri, hogy nincs átmenet a visszafejlődéstől a fejlődés felé, hogy nem lenne szabad az adósságra hivatkozva még súlyosbítani a helyzetet. Mert – Radnóti Éva szavaival: – "ha két évig még így megy, akkor tényleg ott leszünk. ahol a Varsányiné".

Andor László

MARK PALMER IS HIPPIKÉNT KEZDTE
TEK-hét, 1990, április

A markánsan antikapitalista 1968-as tavaszi Párizs diáklázadás és sztrájkhullám után ősszel már a jobboldal győzött a parlamenti választásokon. Ez az ellentmondás jól jellemzi nevezetes év nyugat-európai eseményeit. Hogyan is jellemezhetők a 68-ban történtek? Forradalom volt, vagy valamiféle romantikus múltidéző felvillanása egy letűnőben lévő kor harcainak? A nosztalgikus emlékeken túl van-e ma is érvényes tanulsága akkor történeteknek? Igaza van-e Jean-Paul Sartre-nak, aki szerint azért bukott el az a mozgalom, mert a baloldali pártok nem merték vállalni a forradalom (vezetésének) kockázatát? Többek között ezekre a kérdésekre keresett választ a Társadalomelmélet Kollégium '68 Nyugaton és Keleten (Európa egyirányú utca?) című rendezvénysorozata, a nyugat- és kelet-európai történetek bemutatásával, az események eszmei hátterének, művészeti hatásának, máig ható következményeinek elemzésével.

A sorozat első előadója Johancsik János, a Társadalomtudományi Intézet munkatársa volt, aki a diáklázadások kortörténeti összefüggéseit foglalta össze. Az egyik legtanulságosabb megállapítás a lázadás és a rendpártiság összefüggésére vonatkozott. Májusban, diáklázadások nyomán soha nem látott méretű sztrájkok tartották lázban Franciaországot. Kilenccmillióan vettek ebben részt, nemcsak a nagyüzemi munkásság, a bányászok, hanem egyetemi oktatók, bankok, minisztériumok alkalmazottai is. Őszi azonban – amikor jelentős engedményeket (béremeléseket, szakszervezeti jogokat) kaptak a munkavállalók, kiderült, hogy a 16 millió bérből és fizetésből élő embernek csak egy része vett részt még ebben a nagyon nagy megmozdulásban is. Arról nem is szólva, hogy a 28 millió választásra jogosult állampolgár nem egészen harmadáról volt szó. A jobboldal, a rendpártiság győzött a júniusra anarchikussá vált baloldali mozgalommal szemben. Az előadásból úgy tűnt, jelentős szerepet játszott az események gerjesztésében a maoizmus befolyása.

Az akkor még nagyon is reális jaltai világrendben a két pólus még optimista volt saját perspektíváinak megítélésében. Megértették, hogy a közvetlen fegyveres konfrontáció közöttük mindenképpen elkerülendő. Úgy vélték ugyanakkor, hogy saját rendszerük a kölcsönös gazdasági kapcsolatokon keresztül, a másikkal való érintkezés útján hathat (a saját fölényét bizonyítva) a másokra. Ebben a patthelyzetben a Moszkvával szembekerülő Kína – a kelet- és nyugat-európai értelmiség jó része által akkor még ki nem ismert – kulturális forradalom tűnt egyfajta forradalmi megoldásnak a fejlettebb országokban kifejlődött újfajta ellentmondásokra.

Mi lehetett ez a mélyben húzódó konfliktus? Talán az új

típusú munkásság megjelenése. Azé a munkavállaló rétegé, amely számára már nem a szociális minimum, a 3x8 biztosítása, vagy a bérkérdések jelentik az igazi problémát, hanem a sorsukba való beleszólás mélysége. Itt már olyan szakmunkásokról van szó, akik érdekeik megfogalmazásakor mérlegelik a vállalatuk helyzetét is, például nagyon meggondolják, sztrájkoljanak-e, ha rosszul áll a cégük. Beleszólást akarnak a vállalat gazdálkodásába és részesedni kívánnak annak nyereségéből. A '68-at előkészítő ideológiai-tudományos gondolkodás egyik illúziója az volt, hogy a modernizálódó munkásréteg fokozatosan kezébe veszi az üzemeit. Ez nem jött be, sem 1968 forradalmi, sem az azt követő időszak evolúciós fejlődésű korszakában. A miértekre (is) kereste a választ a sorozat többi előadása.

Tütő László filozófus a 60-as évek végének szellemi-filozófiai teljesítményeiből magyarázta a 60-as évek végének magyar változásait. Úgy vélte, hogy a hatvanas években a magyar gazdaság válaszút elé került: demokratizál vagy liberalizál. A politikai vezetés azért döntött a liberalizálás mellett, mert szükségszerű decentralizálás felülről, jól kézben tartva mehetett végbe a liberalizálás eszközeivel. És bár a demokratizálás, a szocialista demokrácia elmélete és ideológiája felemásan ugyan, de megjelent az összes szocialista országokban és főként a hruscsovi elképzelésekben, de a hatvanas évek végén csendben lefejezték ezt az áramtatot is. Ugyanígy járt a piaci szocializmus eszméje is, azzal a lényeges különbséggel, hogy a gyakorlatban a piac építése, a liberalizálás gyakorlata felemásan, de folytatódott. Ennek eredménye egy új hierarchia, a technokrácia megjelenése lett.

Általánosabb kérdésekről folyt a vita a hét második napján. Mi okozta a válságot? Miért került új helyzetbe a világ? Szigeti Péter, az ELTE bölcsészkarának munkatársa szerint ennek oka az enyhülés. A Marcuse által jellemzett rendszereknek lényegükhöz tartozott az állandó fenyegetettség állapota. Megszűnésének egyrészt pszichológiai, másrészt gazdasági hatása volt. A kritikai elméletek elterjeszhetősége és a növekedés megállása volt az a két elem, amely válságba sodorta Nyugatot és Keletet egyszerre.

Marcuse elmélete az egydimenziós emberről, az élet elsivárosodásáról és a kritikátlanságról szólt. Az egyéni szabadság korlátozása új formában történt a tömegkommunikáció, a fejlett technika segítségével, a minőségileg új szükségletek keletkezési lehetőségeinek kiölésével, de éppolyan elnyomó funkciót töltött be, mint bármikor. Ebben a helyzetben a technika mindent egyszerűsít, a tömegfogyasztás társadalmában nincsenek osztályok, csak a szükséglet-kielégítés mértékében vannak különbségek. Nincs honnan kritikai álláspontot kialakítani a társadalommal szemben. Mindez számunkra sem lehet tanulság nélküli, mondta az előadó, hiszen ma az ígéret a fogyasztói

társadalom.

Erre szinte rímelt a Franciaországban kidolgozott új munkásosztály elmélete, az osztálykülönbségek eltűnéséről. Az elmélet egyik kidolgozója, André Gorz szerint a megoldás itt is a mindennapok demokratizálása.

'68 és a művészetek kapcsolata volt a témája Hegyi Lóránd művészettörténész előadásának.

Az amerikai művészet dilemmája éppen az a kettősség, amit Marcuse megfogalmaz. Ha a művészet mindig forradalmi, radikális, akkor ki legyen a közönség? Ha a cél a populizmus, akkor hogyan lehet az egyes rafináltabb technikákkal szemben egyszerű eszközökkel mélyet mondani. Egyáltalán lehet-e akkor, amikor mindent elönt a sekélyesség és a felszínesség? Ha viszont nagyon magas intellektuális fokon érhető csak a művészetünk, akkor mi lesz a tömegekkel, mi lesz a mondanivalóval? Ha ez elvont, akkor csak kevesen fogják megérteni értékeinket, de ha alászállunk a politikába, akkor elfogadjuk a rendszer játékszabályait. A nyugati művészeti hatások sajátos szűrőn keresztül érkeztek, de a hatvanas évek avantgarde-jának elutasítása arra való hivatkozással, hogy nem magyar, sem állja meg a helyét, hiszen nincs igazi echte magyar művészet.

Jórészt Magyarország eszmetörténeti fejlődéséből kiindulva elemezte a hatvanas évek magyar szellemi pezsgését Tütő László és Szegő Andrea szociológus. A kulcsszó: a piac és a demokratizálás összekapcsolódása és szétválása volt.

Lukács György politikai tanulmányában a '68-as reformot is úgy értékelte, mint a demokratizálás részét, a liberalizmus számára csak szükséges, de tüneti kezelés volt. A Lukács-iskola egy része, különösen Heller Ágnes, szintén ezt a vonulatot követte akkor, amikor az életforma demokratizálására helyezte a hangsúlyt. Ez morálilag tartást jelent az egyes ember számára.

A hatvanas évek fő elméleti problémája, hogy a sztálinizmus kritikája nem jelentett átfogó, nagy elméleti-ideológiai megújulást. A szaktudományos eredmények önmagukban álltak csupán, és nem kapcsolódtak össze egymással, a baloldaliság visszaszorult. Ebből következően értékek védelmére redukálódott, de nem jelentett új gazdaságpolitikát, megújult filozófiai szemléletet. Ezt különösen Polányi példája bizonyítja, aki az önszabályozó piac elleni érvként csak az igazságtalanságot tudja felhozni, de hiányzik a piacból szükségszerűen következő egyenlőtlenség gazdaságon belüli orvoslása. A magyar elméleti irodalomban ezért egyre gyakoribbá vált az értékeknek és az erőforrások ésszerű allokációjának az elválasztása. Ebből viszont szükségszerűen következett a reformideológia tarthatatlansága, hiszen a piac és magántulajdon szorosán összetartozik.

Az előadássorozatot Lengyel László közgazdász, Papp Zsolt szociológus és Tóth Tamás történész éjszakába nyúló beszélgetése zárta.

Lengyel László '68 kelet-európai sajátosságát abban látta, hogy a nyugati hatás mellett (vagy ellenére) ennek az időszaknak megvolt a maga sajátos itteni logikája. Az évtized elejének válsága, a szovjet típusú gazdaság első megrázkódtatása mindenképpen '68-szerű eseményekhez vezetett volna. Ezt alátámasztják a 62-63 táján induló magyar és jugoszláv reformok is. Másrészt ez a korszak a "nemzeti kommunizmus" talpraállásának ideje: Lengyelországban antiszemita tisztogatások zajlanak a közéletben, Romániában tömegek éltetik a román felsőbbrendűség és idegengyűlölet jegyében fellépő Ceausescut.

Természetesen jelen van a Nyugattal való közösségvállalás is, mégpedig – elsősorban a Lengyelországon át beszivárgó – kulturális hatás formájában. A közös életérzés itt, Keleten Sartre, Bulgakov, a fiatal Marx műveinek olvasásában találja meg egyik formáját. Érdekes, hogy ezt az élményt ez a nemzedék nem tudta átörökíteni utódainak.

Lengyel László megjegyezte azt is: a fiatalok csak részben vezetik az akkori mozgalmakat, a hatalom, a rendőrségi provokációk kezdettől fogva jelen vannak (Keleten is, Nyugaton is). Egyik meghatározó élménye volt az előadónak, hogy számos akkori torzonborz, hangosan lázadó társát később belügyi tisztviselőként látta viszont.

Tóth Tamás aláhúzta, hogy nem egyszerűen antikapitalista kritikát gyakoroltak a '68-as mozgalmak, hanem általában a modernizációval fordultak szembe. Mind a szovjet, mind az amerikai utat elvetették. Például a kínai minta az előbbivel szembeni elégedetlenségnek adott formát, az NSZK-ban és Franciaországban erős antiamerikanizmust pedig a vietnami háború, a fajüldözés elleni tiltakozás vezette kiegészülve azzal, hogy a II. világháborúból egyértelműen elsőszámú világhatalomként kikerült USA gazdasága erre az időszakra már kissé megroggyant. Ahogy egy francia újságíró megfogalmazta, a két neurotikus óriás "túlvállalta magát" gazdaságilag, politikailag és katonailag egyaránt.

Papp Zsolt arra a 180 fokos viselkedéskultúra-beli fordulatra hívta fel a figyelmet, amelynek következményei mára természetessé váltak. '68-ig a fiatalok minél előbb felnőtté akartak válni, fel akarták venni szüleik ruháját, szokásait, társadalmi státusát. A hatvanas évektől megfordul ez: a fiatalok nem akarnak felnőtté válni, nem akarnak hasonlítani szüleikre. Megjelenik a farmer, mint mindennek a szimbóluma. A folyamat hátterében a kívülről irányítottág, a fogyasztási szokásokon keresztül kívülről szabályozott élet elleni lázadás rejlik. (Ennek egyik szimbóluma, a Springer konzern elleni düh újságos standok felborogatásában, félig kész

újságoknak a nyomda ablakán való kihajigálásában nyilvánul meg többek között.

A diákmozgalmak a modern történelem első nem munkásmozgalmi indíttatású mozgalmi jelenségei. Nem a munka világában születtek és nem annak problémáival (például bérkérdésekkel) foglalkoznak. Utóéletük része a zöldek mozgalma. Ezek egyik alapproblémája az, hogy hogyan éljenek, mit csináljanak a fejlett országokban egyre szaporodó inaktívok, nyugdíjasok, diákok, háziasszonyok, munkanélküliek. E képesség konfliktusa nem a gyárkapun belül zajlik, hanem a lakóhelye igazgatási apparátusával, annak fejlesztési, beruházási elképzeléseivel (és persze az emögött álló tőkével) ütköznek az érdekei, hiszen ezek fenyegetik élettere, lakóhelye, környezete épségét.

Lengyel László hozzátette az előbbiekhöz: a fogyasztás elleni lázadáshoz persze lennie kellett fogyasztásnak. És látnunk kell azt is, hogy ezt milyen radikális kiábrándulás növelte: a kínai kulturális forradalom 13 millió halottja például a balról támadó '68-as generációt kifejezetten konzervatívvá tette. Mark Palmer, a volt amerikai nagykövet bozontos lázadó volt, mígnem látva lázadása kilátástalanságát; átváltott csokornyakkendős konzervatívvá. De a magyar ellenzékiekben is tettenérhető ez. Intoleráns, balos lázadókként kezdték (a türelmetlenségüket nem teljesen levetkőzve), s ma a hierarchia hívei: az a nemzedék hozza létre az új társadalmi alá-főlé rendeltséget Magyarországon, amely a tekintély ellen lázadt.

Talán a '68-ról való elmélkedést lezáró gondolatot fogalmazott meg Papp Zsolt az NSZK-ba induló egyik kelet-német állampolgár szavait idézve. Azt mondta a fiatal: az NDK-ban egyfajta joghurtot lehetett kapni, odaát 123-féle van. A tömegfogyasztás hatása végül is mindennél erősebbnek bizonyult. Mint a forgószelel, úgy szippantotta ki az NDK lakosságát és ugyanilyen erős befolyást gyakorol a többi kelet-európai ország, illetve a harmadik világ népeire!

Egyelőre (?) úgy tűnik, vége a megváltástanok, a nagy felszabadító elméletek és mozgalmak korának.

K. S. - T. L.

Vajda Éva:

1968 – PÁRIZS –DIÁKLÁZADÁS

"Miért vetődnek fel a problémák ilyen élesen éppen a diákok számára?"

Mert az emberi fejlődés ütemének hirtelen gyorsulása folytán éppen egy történelmi törésvonalon érnek a férfikorba.

A legutóbbi hét évtizedben mélyrehatóbb tudományos és műszaki változások mentek végbe, mint korábban hétezer év alatt. Egy UNESCO jelentés utalt rá, hogy "jelenleg" annyi alkotó tudós van a világon, amennyi összesen nem volt az emberiség őskora óta.

Azok az ifjak, akik ma húszévesek, egyidősek az atomhasadással és a kibernetikával. Társadalmi szempontból szüleik kortársaik voltak az Októberi Forradalomnak, ők akkor eszméltek, amikor a XX. kongresszus után új problémák merültek fel. Egyidősek a nemzeti felszabadító mozgalmakkal, valamint Ázsia és Latin-Amerika szocialista forradalmaival. Mindeddig Európát és Észak-Amerikát tekintették csupán a történelmi kezdeményezések központjainak és az értékek egyetlen létrehozóinak. Az ősi nem nyugati kultúrák újjászületése, amelyek a nyugati tőkés világra jellemző műszaki alkotástól és öncélú termeléstől elütő célokat tűztek maguk elé, problémák elé állították őket és sok mindent kérdésessé tettek a szemükben. Annál is inkább, mert egyidősek a rádióval és a televízióval is, napról napra annyira otthonukba jön a nagyvilág, mint egyetlen megelőző nemzedéknek sem. Amit a családban és az iskolában tanulnak, elenyésző ahhoz a korai és brutális tájékozódáshoz képest, amit a mozi vagy a televízió jelent: ezernyi mintaképet kínál nekik a világ és a hagyományos értékek egyszerre gyökerüket veszítik vagy legalábbis kérdésessé válnak. Ebből törnek fel a nagy kérdések és a nagy lázadások, alapvető kételyeik arról, hogy mi a szerepük a világban."

(L'Humanité, 1968. május 15.)

Mit akartak a francia diákok?

A lázadások oka a felszínen a tanár-diák viszonyban és az egyetemi struktúrában keresendő, míg a mélyben a de gaulle-i állam-monopolkapitalizmusban húzódik meg. Nézzük meg az eseményeket kronológiai sorrendben!

1968. március 22.: A nantene-i egyetemen néhány "balos" ideológiát valló diákcsoport képviselői elfoglalják az egyetemi tanácstermet és megalakítják az ún. március 22-i mozgalmat.

1968. május 2.: Határozatlan időre bezárják a nantene-i egyetem bölcsészkarát és 18 diákot fegyelmi bizottság elé állítanak.

1968. május 3.: A párizsi diákok tiltakoznak a Sorbonne udvarán, ahová behatol az Occident (Nyugat) elnevezésű jobboldali diákszervezet és verekedést provokál. Több diákot letartóztatnak és bezárják az egyetemet.

1968. május 6.: Tiltakozó felvonulásra kerül sor, majd barikádharcokra a diáknegyed utcáin.

1968. május 7.: Széles szolidaritási mozgalom bontakozik ki Párizsban, mintegy félmillió diák és tanár vonul fel az utcákon, követelve a letartóztatottak szabadon bocsátását és az egyetemek

megnyitását.

1968. május 11.: A rendőrök és a diákok között összecsapásokra kerül sor, miután a diákok éjszaka barikádokat emelnek. A harc során a rendőrök kíméletlenül lépnek fel.

1968. május 13.: A lázadás tetőpontja. A munkásság sztrájkba lép és támogatásáról biztosítja a diákokat, miközben megfogalmazza saját bérharcos követeléseit is. Csaknem egymillió ember vonul fel a francia főváros utcáin.

1968. május 17.: A legátfogóbb program megfogalmazására kerül sor Jacques Sauvageot, az UNEF alelnöke által.

1968. május 23.: Daniel Cohn-Benditet, a "vörös Dannyt" kiutasítják Franciaországból. Ő a lázadások legismertebb és a diákok között legnagyobb befolyással bíró vezetője (ő maga is egyetemi hallgató).

1968. május 24.: A CGT (a Kommunista Pártban és a baloldali munkásszervezetekben tömörült munkások szervezete) külön felvonulást rendez Párizsban és nem támogatja a diákoknak azt a megmozdulását, amelyet Cohn-Bendit kiutasítása ellen tiltakozva rendeztek.

1968. június 11.: A diákok még barikádokat emelnek, de a mozgalom már leszálló ágban van, ugyanis időközben a kormány kénytelen teljesíteni a munkások követeléseit.

1968. június 16.. A diákok elhagyják a Sorbonne-t. A lázadás véget ér, a diákmozgalom – megsztódása következtében – elhal.

A kronológiai táblázatból kitűnik, hogy az első megmozdulások a Párizstól nem messze fekvő Nantene-ben robbantak ki. Franciaország egyetemistái 10 éven át hiába apelláltak összesen 7 oktatásügyi miniszterhez a főiskolákon uralkodó anarchikus állapotok megváltoztatásáért. Márciusban eztán a nantene-i fakultáson, a Sorbonne egyik részlegén Dutsche követői a 23 éves vöröshajú, német szociológushallgató, Daniel Cohn-Bendit vezetésével "kritikai egyetemet" alapítottak. Tantermeiket Ho Si Minhnek és Che Guevarának nevezték el, professzoraikat és dékánjaikat partizántaktikával provokálták. Annak oka, hogy Nantene lett a nyugtalanság fészke, hét dologban kereshető: először is, hogy modern épületeket emeltek szemben a bevándorlók ún. bidonville-jével, azaz barakkvárosával, ami szembetűnővé tette a társadalom különféle rétegei közötti különbségeket. Másodsor pedig igen sok a szociológiát és lélektant hallgató diák, akik a jövő problémáival foglalkoznak. A lázadás tehát, a bölcsészkarról indul.

Május elején a nantene-i dékán, Grappin kizárta 12.000 rebellis diákját. Erre tovább vitték a forradalom bacilusát az anya-egyetemre, a szentséges Sorbonne-ra. A párizsi egyetemen, a világ legnagyobb főiskolájának 160.000 diákja között fellángolt a lázadás. Roche rektor bezárta a tiszteletreméltó Sorbonne-t és hívta a rendőrséget. Az jött, látott és vert – megerősítve a hírhedt rendőri készültséggel, melyet napi 11,25 frank bevetési prémiummal és letartóztatottanként 16,28 frank fejpénzzel jutalmaztak.

A Quartier Latin csatáéén ezrével maradtak a sérültek. Taxisofőrök vallották be később, hogy ők is szállítottak haldokló diákokat – ezt a rendőrség elhallgatta. Kahn professzor, a harcigázok szakértője jelentette ki a Spiegelnek, hogy a rendőrség harci gázának 10 áldozata előreláthatóan megvakul.

A diákok az utcán elvesztették a csatát – ugyanakkor győztek a politikai küzdőtéren: május 13-án, egy héttel a csata kezdete után, a francia munkásszövetség a franciaországi értelmiségiekkel való szolidaritása jeléül rokonszenv- és szolidaritási sztrájkokba lépett. Az Ötödik Köztársaságot már nemcsak az oktatási reform és szociális haladás iránti követelések fenyegették. Most már Cohn-Bendit diákvezér, társai és Franciaország spontán módon szolidáris munkásai nemcsak a gaulleista rendszert fenyegették, hanem a teljes társadalmi formát.

A diákok a tőkés társadalmak elidegenedési és függőségi viszonyai ellen lázadtak fel. A napóleoni rendszer régi struktúrája – centralizáltság révén – elnyom minden kezdeményezést. A hagyományos egyetem az uralkodó rend intézménye. A március 22-i mozgalom azt kívánta, hogy vessenek véget az "iskolaüzem" működésének és benne a "töltött libák" nevelésének, a paternalizmusnak és alakítsanak ki igaz dialógust a hallgatók és az oktatók között. Vizsgareformot követeltek olyan formában, hogy a diákoknak ne annyira a lexikális tudásukról, hanem elemzőképességükéről és gondolkodásmódjukról kelljen számot adni.

A zavargások idején Peyrefitte volt a közoktatásügyi miniszter, de a támogatások nem is annyira az ő személye, mint elődje, Foneké ellen irányultak. "Rendszerünkben előrelépést jelent, ha közoktatási miniszterből rendőrminiszter lesz valaki." Az érettségi már elveszítette korábbi presztízsét, a diákok felkészültségét csak az egyetemre való jelentkezéskor vizsgálják. Ehelyett azonban kettős vizsgát kellene bevezetni, egyrészt a középiskola utolsó évében kellene egy vizsgát tenni, ami az általános műveltség alapján venné figyelembe a jegyeket, másrészt pedig szükség lenne egy, az érettségihez hasonló, de annál sokkal szigorúbb vizsgára az egyetemre kerüléshez. "A tanulóknak joguk van saját maguknak megfelelő karriert választani!" – állítják a tiltakozók. Problémát okoz továbbá, hogy az irodalmi és jogi fakultáson sok a nő.

Az UNEF (Union des Etudiants de France), a francia diákszövetség fogalmazta meg az egyetemi reform lényegét, hogy "diákhatalmat" kell teremteni az egyetemen, vétőjoggal kell rendelkezni minden döntéssel szegien, ki kell vívni az egyetemek és a karok autonómiáját. Fouche az UNEF szerint tömegesen szervezi a diákok osztályozását és kiválasztását: A professzorok szimpátiával és megértéssel fogadták a diákok törekvéseit, főleg azok, akik a politikai baloldal felé hajlottak és hajlandóak voltak az ún. paritásos bizottságok munkájában részt venni.

A diákok az egyetemi reformokon túlmutató követeléseket is megfogalmaztak. A mintegy 515 ezer egyetemista és 80 ezer

főiskolás több demokráciát és szociális reformokat követelt. A diákok nem hajlandók többé beilleszkedni egy olyan rendszerbe, amelynek céljairól és értelméről tilos vitatkozniuk, nem akarnak technokraták lenni a monopóliumoknak alávetett kasztban. A tanterveken való vitatkozás lehetőségét követelték, mondván, hogy a felsőoktatás és az ipar együttműködése ürügyén alárendelik az egyetemet a tőkés vállalatok rövid távú igényeinek. A termelés, kutatás és oktatás között szükségszerű az összhang, de a éveltség ilyen irányú terjesztése a termelési viszonyok fenntartásával kapcsolatos,

"Nem jó olyan országban élni, ahol túl sok a magas kvalifikációjú egyén, mert válság esetén a sokat tanult ifjúsági, veszélyt jelent a fennálló rendre. A hatalom megoldja a lélektan, és a szociológia szakosok problémáját, akik túl sokat foglalkoznak az emberi problémákkal, ehelyett viszont többet kéne törődniük a gazdaságosság kérdésével! A szociológia és lélektan szakosok képzését ki kéne egészíteni és új szakmák képzésére kellene lehetőséget nyújtani, pl. növekvő számban reklámszakembereket képezni. A kultúra eszközzé vált a profit törvénye által igazgatott vállalatok működésének szolgálatában, nem feladata többé, hogy a gazdasági tevékenység értelmét és célját kutassa. Azzal, hogy a diákok megpróbálták értelmet keresni a gazdaság tevékenységében, végső soron távolabbi célokat fogalmaztak meg és elvetették a "fogyasztói társadalmat".

Ennek megértéséhez szükséges néhány elmélet ismertetése, amelyek gyakorlatilag az osztályharc leszerelésére születtek a tőkés országokban. Ilyen a fogyasztói társadalom elmélete, amely a következőt jelenti: a tudományos-technikai forradalom hatására magnövekedett termelékenység a monopolizált államot belső piacának tágítására kényszerítene, hogy a nagy profitot biztosító tömegtermeléshez megteremtse a tömegfogyasztást (ezt többek között a reklám és a tömegkommunikáció eszközeivel éri el – státuszfogyasztásra készítve az embereket). Így a magas fogyasztás és a növekvő életszínvonal miatt kapitalizmus helyett fogyasztói társadalomnak nevezték a tőkés társadalmakat. A másik, a '60-as évek közepéig töretlenül látszó konjunktúra időszakában alakították ki a jóléti állam fogalmát, amelynek jellemzői a következők: legfőbb érték a biztonság, koordinációs mechanizmusa a piaci mechanizmus, fő gazdasági eszköze a költségvetési politika és a redisztribúció. A harmadik, akkoriban divatos elmélet a konvergencia elmélete, amely szerint a kapitalizmus és a szocializmus egy s ugyanazon ipari fejlődés változata; a tudományos-technikai forradalom pedig mindkét társadalomban olyan változásokat fog előidézni, mely egységesedésük irányába mutat. A tőkés társadalom fogyasztói társadalommá alakul át, míg a szocialista kapitalizálódik. Így egységes gazdasági és politikai alapokon nyugvó iparosodott társadalmak alakulnak ki. A lázadó diákok elvetették a hangzatos jelszavakat és elméleteket, amelyek csak elfedték előlük a gazdaság törvényszerűségeit és a fennálló rend működésének lényegét.

Cohn-Bendit a Paris Presse-nek nyilatkozott: "a fiataloknak elégük van mindenből, éppen ezért a lázadók kifejezés felel meg nekünk a legjobban." Az anarchista megnyilvánulások szép példányait olvashatjuk a párizsi házfalakon: "a képzelt meghódítja a hatalmat", "a forradalom hihetetlen, mert igaz" "elutasítjuk azt a világot, amelyben azért a biztonságért, hogy nem hal éhen az ember, az unalmat kapja cserébe", "éljen a mulandó marxista-pesszimista ifjúság" stb. A diákok Marx, Mao és Marcuse nevével vonultak fel az utcákon.

Az események jó néhány szépirodalmi és dokumentumregényt ihlettek meg: Jean Thibaudeau "1968 május Franciaországban" című hangjátéka pontos képet fest a szélsőséges ideológiákat valló szembenálló erőkről:

- A kapitalizmus a politikai képviselő szempontjából olyan választékkal rendelkezik, amely igazi szakítás nélkül (mint ahogy a kapitalizmus nem akadályozza meg a fasizmust, s ez utóbbi sem akadályozza meg az előbbit) a liberális demokráciától a katonai diktatúráig terjed. Franciaországban a kapitalizmus az utolsó tíz évben közbülső megoldást választott a két véglet között.
- A kapitalizmus alternatívája a szocializmus.
- Az 1968. májusi kontesztáló mozgalom, amely a diákelkelésből nőtt ki, megkérdőjelezi a kapitalizmust és a kommunista pártot is, Keletet és Nyugatot is, nem akar állásfoglalást tenni sem egyik, sem másik mellett.
- Ha visszautasítják ezt az alternatívát, akkor csak a "harmadik út" marad.
- A diákok koratestáló mozgalma – amelyet a kommunizmus iránt áltörténeti nosztalgikus (trockizmus), egzotikus (kubai, kínai) vagy egyszerűen pszichológiai (anarchista) magatartást felmutató, benne közvetlenül érdekelt és vele szembenálló csoportok ösztönöztek – vagy a megújított szociáldemokrácia élére áll, vagy megtartja a maga külön "harmadik útját" (az anarchista öngyilkos zsákutcája), vagy ha sikerül azt a logikáját érvényesíteni, amellyel önmagát az utca pártjává akarja tenni, a munkásszervezetek helyére lépve, egy általánosított és a társadalmi-gazdasági realitással nem törődő kontesztációba bevonva egyéneket az összes társadalmi kategóriákból, a munkásságból is, a "baloldali" fasizáló "harmadik utat" nyitja meg, mint ahogy a "náciban" is van "szocialista".

A fő eszmei tendenciákat jól mutatja ez a gondolatsor. A diákmozgalom végtelenül polarizált és véleményem szerint ez az oka tehetetlenségének. A hangzatos jelszavakon túl nem voltak képesek egységes törekvéseket megfogalmazni. Ezt a tények ismeretében megmagyarázom.

Az UNEF (Francia Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége) állt szemben az Occident (Nyugat) nevű csoporttal. Utóbbi szélsőjobboldali csoport volt, mely anarchista jelszavakat hirdetett. Az UNEF működéséről a következőt mondhatjuk el: Az algír konfliktus idején a diákszervezet határozottan állást

foglalt De Gaulle ellen, az 1963-as dijoni kongresszuson nagyobb önállóságot követelt az egyetemeknek; a kari tanácsoknak a tanácskozási joggal is kell rendelkeznie. Már akkor felmerült az a kérdés, amely miatt később a zavargások túlnőttek néhány elkényeztetett egyetemista hőzöngésén. Nem lehet harcolni anélkül az egyetemi struktúra megváltoztatása ellen, hogy a de gaulle-i rendszert ne bírálják. Kulcsproblémák: az elidegenedés, az idősebb nemzedék által felépített fogyasztói társadalom elvetése, közöny és unalom a műszaki civilizáció minden vívmánya ellen, a jelenlegi termelési viszonyok megszüntetése. A '68-as zavaros napokban az UNEF, mint a hivatalos francia diákszövetség ellen létrehozták a Forradalmi Főiskolai Hallgatók Szövetségét, ám ez sem tudott igazi alternatívákat kínálni. A hivatalos álláspont pedig az volt, hogy a többség nyugodtan szeretne tanulni és jobban örülne, ha békén hagynák. Ez nem felelt meg a valóságnak és így a feszültséget növelte, ám a polarizált diákmozgalom még ekkor sem volt képes egységet kialakítani a hivatalos álláspont megdöntésére. A diákmozgalom a munkássággal együtt azonban – minden megosztottság ellenére – komoly fenyegetést jelentett a fennálló rend ellen. 1968. május 13-ára, pontosan 10 évvel azután, hogy De Gaulle hatalomra jutott Franciaországban, csaknem egymillió ember tüntetett. "Az osztályharcért", "A kommün nem halt meg", "GRIMAUD rendőrprefektus gyilkos" – ezek a jelszavak voltak " olvashatók a táblákon, miközben a tömeg az Internacionálét énekelte. Tettlegességre nem került sor. Egy rendőri bábút felakasztottak, de "élő" rendőrt összesen egyet lehetett látni – egy betegszállítmányt kísért. A tömeget a diákokon kívül liberális, konzervatív közép csoportok, baloldali gaulleisták és persze kommunisták alkották, a szavazók csaknem 50%-a, amit De Gaulle pontosan tudott – és nem akart polgárháborút.

Az egyetemisták elvetették a szülők és nagyszülők által felépített, kényelmes világot. A tüntetés azért rázhatta meg alapjaiban az egész francia társadalmat, mert az uralkodó osztályok gyermekei vettek benne részt. A diáktörekvések és munkáscélok között rokonság volt, mindkét csoport a társadalom gyökeres átalakításának forradalmi követelését mondta ki.

De mit is akartak munkások? Ezt a kommunisták fogalmazták meg legegységesebben: "Franciaország munkásosztálya kinyilvánította céljait: bérköveteléseket, a munka intenzitásának és idejének csökkentését, a társadalombiztosítás intézésében való részvételt, az üzemi bizottságok jogkörének kiszélesítését, a demokratikus terveződést". Ezek a követelések; a szocializmus felé utat nyitó demokráciára vonatkoznak, az alapvető követelés az volt, hogy az egyes dolgozók ne passzív eszközök legyenek a tőke kezében, hanem tevékeny, alkotó részeivé váljanak a gazdaság irányításának a monopóliumok rezsimjével szemben. Politikai szintű követelés volt, hogy a központi hatalom által kijelölt, a kommunisták által ügynöknek titulált személyekkel szemben minden szinten a murások által választott képviselők töltsenek be posztot. Továbbá egyetértettek a diákokkal abban, hogy a

művelődés ne a monopóliumoknak legyen alárendelve.

Május 13-a után mindenkit egy kérdés foglalkoztatott: hogyan tud visszavágni De Gaulle? Az alvó ellenzék felébredt. A kommunisták előbb passzívak voltak, aztán aktívvá váltak. Azzal, hogy a szakszervezetek általános sztrájkot hirdettek arra a napra, amikor éppen 10. évfordulója volt De Gaulle hatalomra jurásának, gyakorlatilag nagy csapást mértek a rendszerre. Május 13-án nem került sor fegyveres összecsapásra, ám a Quartier Latin-beli brutalitás emléke a diákvezéreket összefogásra kényszerítette. De De Gaulle-nak még volt esélye megnyerni az ütközetet: ha a kormány egy ideig nem tesz semmit, akkor a diákok újra igába hajtják a fejüket, mivel képtelenek önmaguk kormányzására. Igaz, hogy a diákokat felnőttként kellene kezelni, ám ehhez az is kellene, hogy a vezetőik maguk is felnőtt módra viselkedjenek. A külsőségek, a "kulturális forradalom" emlegetése és a vörös szín az emberekben – akik rendre és nyugalomra vágytak – visszatetszést szült. A munkásoknak pedig úgy tűnt; hogy a diákok és oktatók közös bizottságaiban munka helyett happening folyik. Így a diákok és a munkások szükségszerűen eltávolodtak egymástól. A kormány kiaknázhajja a győzelmét, ha jön a vizsgaidőszak, ami szétzilálja a diákok egységét. A dilemma látszólagosságát a Le Monde így summázta: "a jelenlegi helyzet állandósulása azzal a veszéllyel jár, hogy ellaposodnak a dolgok". Ez logikus dolog, hiszen a feszültséget és a lelkesedést – ha sokáig nem történik semmi – nem lehet ébren tartani ítéletnapig.

Így azt a következtetést vonhatom le, hogy a munkások és diákok barikádokon hirtelen összekovácsolódott egysége nem volt hosszú életű, a kormány ura tudott maradni a helyzetnek. A kommunista ideológia és az ebből következő célok nem egyeztek meg a diákkövetelésekkel, amelyek ideológiai háttere nem tisztázott, az egyetemmel kapcsolatos célokat pedig a társadalom átalakítása nélkül is teljesíthette a gaulista rendszer (némi presztízsvesztéséget elszenvedve). A kommunista párt követelése a tanácskormányról és a permanens forradalomról nem talált megértésre a diákság körében, akik nem annyira a marxista ideológiára támaszkodtak; az anarchista ideológia viszont a társadalom többi tagjában szült ellenérzést.

Így összefoglalva a következőket mondhatom: május 13-a után a mozgalom leszálló ágba került annak ellenére, hogy még voltak kisebb-nagyobb zavargások. Ám De Gaulle nem akart polgárháborút és mestere volt a népszavazásnak; elsőrendű feladatnak a rend biztosítását jelölte meg és így új népszavazásra szólított. A nép, az ő francia népe – júniusban – erőteljes igent mondott a gazdasági és társadalmi megújításra, az egyetemi reformokra. De Gaulle úgy nyilatkozott, hogyha a nép elutasítja a terveit, akkor kész lemondani. Így levonható a következtetés, hogy a forradalom, amely tiltakozással és utcai harcokkal kezdődött, átalakult "közönséges" politikai válsággá.

Így zárult le a párizsi diáklázadások története.

GAZDASÁGPOLITIKAI ALTERNATIVÁK A PÁRTPROGRAMOK
TÜKRÉBEN
1944-1947

Jelen dolgozatban azt próbálom elemezni, hogy az 1944. decemberétől 1947. augusztus végéig terjedő időszakban az egyes politikai pártok milyen gazdasági, gazdaságpolitikai elképzeléseket fogalmaztak meg. A dolgozatban pusztán az egyes pártprogramoknak az előbbi szempontból vett elemzésével foglalkozom. Nem vizsgálom tehát a konkrét gazdasági és politikai helyzetet, és a pártok politikai küzdelmének hátterét. A fő kérdés számomra az, hogy a jelzett periódusban a gazdaságra vonatkozóan milyen egymástól eltérő, markáns alternatívák fogalmazódtak meg az egyes pártok állásfoglalásaiban. Az elemzés a Balogh-Izsák: Pártok és pártprogramok Magyarországon (1944-1948) c. könyvben fellelhető dokumentumokon alapul. A szövegben megjelölt oldalszámok is erre a könyvre vonatkoznak.

Az 1944. december 2-án megalakult Magyar Nemzeti Függetlenségi Front lényegében az MKP 1944. november végi – "Magyarország demokratikus újjáépítésének és felemelkedésének programja. Az MKP javaslata" – programját fogadta el programjául. A koalíción belül nincs ekkor még a kommunistákétól eltérő programjavaslat. Ugyanakkor megállapítható, hogy a program gazdasági célkitűzései olyan általános feladatokat jelöltek meg, amelyek világnézeti hovatartozás nélkül biztos számíthattak bármely demokratikus politikai erő támogatására. A gazdasági program legfőbb követelése a széles körű földreform, amelyet a legrövidebb határidőn belül kell végrehajtani oly módon, hogy sokszázezer földnélküli és szegényparaszt váljék életképes kisgazdaság tulajdonosává. Az állami egykézvállalatokat meg kell szüntetni, a kartelleket és nagybankokat pedig állami ellenőrzés alá kell helyezni. Államosítani kell a villanytelepeket, a kőolajforrásokat, a bányákat és a biztosítást. Ugyanakkor fontos szerepet szán a program a magánkezdeményezéseknek az újjáépítés során, amelyet elsősorban egységes központi terv alapján, állami támogatás és

irányítás mellett kell végrehajtani. Szakítani kell az addigi inflációs politikával, és meg kell teremteni az államháztartás egyensúlyát, valamint az értékálló pénzt. Az addigi adórendszer antiszociális jellegét megszüntetve a jövedelmek progresszív megadóztatására, és a létminimum adómentességének a biztosítására van szükség. A munkanélküliség megelőzésére munkaaljakokat kell teremteni, a munkanélkülieket pedig állami segélyben kell részesíteni.

Az 1945 folyamán más pártok által megalkotott programok gazdasági vonatkozásban nem mutatnak radikális eltérést a fenti követelésekhez képest.

A Kisgazdapárt 1948 eleji programtervezetének gazdasági része szintén egy "korszerű" földreformot tart a legsürgősebb feladatnak, s a párt jellege folytán ez a kérdés kap nagyobb hangsúlyt a többi ponthoz képest. De ugyanígy megjelenik a kisgazdapárti követelések között is egy olyan népjóléti szolgálat és alap megteremtése, amely lényegében a munkanélkülivé vált munkások segélyezésére szolgálna. Az igazságosabb adórendszer megteremtésének követelménye szintén megfogalmazódik.

Kifejezetten baloldali gazdaságpolitika körvonalai bontakoznak ki a Nagy Ferenc által összeállított kisgazdapárti programismertetésből. Például a "Hogyan kell népi alapon rendezni a gazdaságpolitikát?" kérdésre adott válasz: "...gazdasági demokráciát akarunk. A gazdaságpolitika irányítása s a nagy néprétegek életlehetőségének meghatározása nem lehet kiváltsága többé egyetlen szűk rétegnek sem." (177. o.) messze telinő az egyszerű politikai szabadságjogok követelésén. Ugyanez érvényes a szövetkezetekkel kapcsolatos állásfoglalásra, – amely szerint "Minden olyan szövetkezetet, amelynek népi vonatkozásai voltak, a nép kezébe kell adni ... a nép jövő gazdagsági életformája a szövetkezet lesz." (178. o.) – és a társadalom teljes szociális egyenlőségére vonatkozó követelésre is.

A Nemzeti Parasztpárt is megfogalmazza az új adórendszer szükségességét, amelynek progresszív módon kell adóztatnia a

jövedelmeket. Ezenkívül az iparfejlesztés kérdésében, amely már önmagában túlmutat az újjáépítési periódus gazdasági feladatain, a mezőgazdaságra alapozott feldolgozóipari fejlesztést helyezik a középpontba.

A Szociáldemokrata Párt a felszabadulás után először 1948. augusztusában a XXXIV. kongresszuson elfogadott akcióprogramjában fogalmazta meg a párt feladatait és céljait. A gazdaságot érintő kérdések közül részletesen foglalkoznak a pénzügyi és hitelszféra átalakításával, valamint a szövetkezeti mozgalom jelentőségével. Az előbbi területhez kapcsolódva a szocdemeknél is felmerül természetesen az adórendszer szociálisan igazságosabb átalakítása, s a program ebben a kérdésben sokkal határozottabb osztályálláspontra helyezkedik, mint a kommunista párt 1945 nyarán, amennyiben nem egyszerűen a kisjövedelmeket békén hagyó progresszív jövedelemadó a cél, hanem egy olyan adórendszer, amely "kíméli" a munkajövedelmeket, s ugyanakkor büntetésszerűen sújtja a tőkének az újjáépítéstől tartózkodó részét. Hasonló tendencia figyelhető meg a pénzügyi szférával kapcsolatos elképzeléseknél is. Például a hitelpolitika irányítója "kizárólag az állam lehet" a "túlméretezett bankszervezetet" pedig le kell bontani, s a megmaradó magánbankokat állami ellenőrzés alá kell helyezni, olvasható az akcióprogramban. A szövetkezeti mozgalom fejlesztése nem csupán a mezőgazdaság területén bír jelentőséggel, hanem a kis-és kézműipari réteg esetében is.

A Polgári Demokrata Párt és a Magyar Radikális Párt polgári liberális értékeket fogalmaztak meg a gazdaságra vonatkozóan is, de mindezeket szigori szociális korlátok közé szorítva. A legfőbb érték a szabadság, amely azonban, hogy tényleges társadalmi tartalmat nyerjen, bizonyos esetekben szükségszerűen korlátozandó. A magánkezdeményezésre alapozott szabad gazdálkodás mindenféle létező monopólium megszüntetése, és újak képződésének megakadályozása áll a pártok gazdaságfilozófiájának középpontjában. Érdekes a PDP részéről felvetett tervkölségvetés – a több évre szóló költségvetési terv – intézménye megteremtésének szükségessége.

A szociális érzékenység a PDP részéről egyrészt az adórendszerrel kapcsolatban mutatkozik meg, amely javaslat lényegében a más pártok által már kimondott átalakítást fogalmazza meg, másrészt pedig annak deklarálása, hogy a gazdasági (termelési) politika a roosevelti szabadságjogok közül a nélkülözéstől való szabadság jogát kell, hogy biztosítsa. Az MRP gazdasági programjavaslata teoretikusan megalapozott, kevésbé foglalkozik azonban a "mi a teendő?" pragmatikus kérdésmegválaszolásával. A legfőbb érték itt is a szabadság, minden egyéb cél ebből származtatott. Ugyanakkor figyelemreméltó az az érvelés – főleg napjaink minden mást elsöprő liberális divathullámának karszakában -, amely a szabadság és az individuum középpontba helyezését nem látja összeegyeztethetetlennek az értelmes központi beavatkozással. "A gazdasági életben a szabadság értéke csak viszonylagos és lehetősége mindig korlátozott. ... A Magyar Radikális Párt elvileg a szabad gazdálkodás, a magánkezdeményezés és az egyéni felelősség alapján áll. ... A gazdasági szabadsággal azonban együtt jár az a veszély, hogy az erős leigázza a gyöngét, a gazdag elveszi az élet lehetőségét a szegény elől, a tőkés kizsákmányolja a munkást. De ezt a veszélyt nem a szabadság eltörlésével kell elhárítani, hanem érvényt kell szerezni annak az elvnek, hogy a szabadság határa a közérdek, és hogy a szabadsággal együtt jár a felelősség is." (233.o.) A párt a teljes foglalkoztatottságért száll síkra, s ezen a területen az államra mint "munkaszerzőre" jelentős feladat hárul. A monopólium-ellenesség is a szabadság értékéből származik, amennyiben "Minden monopólium nemcsak közérdekellenes; hanem szabadságellenes is."

Az államosítások körét is azon magánvállalatokra kívánják kiterjeszteni, amelyek vagy monopolhelyzetben vannak valamilyen oknál fogva, vagy pedig az egyéni kezdeményezés kereteit már túlnőtték a vállalat méretei. Az MRP is felkarolja a szövetkezeti mozgalmat mint a kisemberek, a tőke nélküli – s így vállalkozásra objektíve képtelen – dolgozó tömegek gazdasági önvédelmi szervezeteit. Az MRP nem csupán elvi deklarációkból

állította össze a programja gazdasági részét. A rövid távon, legsürgősebben megoldandó feladatot a pénz értékromlásának megállításában, az infláció megfékezésében látják, amely mint írják, elsősorban a dolgozókat sújtja. A stabilizáció megteremtését külföldi kölcsön bevonásával látják megoldhatónak. Az államháztartás egyensúlyának megteremtésével kapcsolatosan egy – napjainkban sajnos aktuális – közgazdasági összefüggésre hívják fel a figyelmet, mely szerint "Az állami bevételek egyoldalú növelése a termelési és forgalmi viszonyok mai állapotában egyrészt bizonyos határon túl lehetetlen, másrészt mindenestre újabb drágulást okoz, tovább növeli az inflációt, s terhe végeredményben mindig áthárul a dolgozókra." (234. o.)

A novemberi nemzetgyűlési választásokra csak az MKP készült külön választási programmal. A többi párt az év során kialakított programjával indult a választásokon.

Az MKP választási programjának gazdaságra vonatkozó részei a rövid távon legfontosabb konkrét teendőket tartalmazzák. Az újjáépítést fenyegető legnagyobb veszélyt az inflációban látták. Így az infláció megfékezésére egy sor konkrét intézkedést javasoltak, többek között az alapvető áruk és szolgáltatások árának hatásági maximálását és rögzítését; az államháztartás egyensúlyának megteremtését; a bankjegyek kicserélését; belföldi és külföldi kölcsönök felvételének az előkészítését, és a külföldre hurcolt magyar valuta- és aranykészletek visszaszerzését. Az infláció megfékezése mellett a termelés fokozására is konkrét intézkedések fogalmazódtak meg. A legsürgősebben megoldandó feladatok: a közlekedés, a hírközlés, a mezőgazdasági gépgyártás és a bányászat talpra állítása, államilag irányított központi nyersanyag-gazdálkodás bevezetése, a külkereskedelem állami ellenőrzése, a bányák, olajkutak, áramfejlesztő-telepek államosítása vagy községesítése, a kisipar bekapcsolása az újjáépítésbe, de a magánérdek nemzetgazdasági érdeknek való szigorú alárendelésével. A mezőgazdaság területén a földreform gyors befejezését, a kiosztott földek telekkönyvi bejegyzését,

a svábok kitelepítését és az így felszabadult területekre magyar földművesek telepítését, a magmaradt állatállomány állami közreműködéssel való igazságosabb elosztását, a termelő, beszerző és értékesítő szövetkezetek hálózatának kiépítését és az agrárrolló összezását ígérték. Ugyanakkor tisztában voltak azzal, hogy "Az ország újjáépítésének roppant feladatát egyetlen osztály, egyetlen párt sem tudja egymaga elvégezni." (242. o.)

A választásokon indult pártok programjait elemezve kitűnik, hogy az 1944. decembere és 1943. novembere közötti időszakban a gazdaságra vonatkozóan nincsenek egymástól markánsan eltérő, s így egy esetleges gazdaságpolitikai alternatívát felkínáló programjavaslatok. A viláégés utáni első ocsúdas pillanataiban a pártok természetes reakciója azoknak a programoknak a megfogalmazása, amelyek célja a háborús pusztítások eltüntetése, a gazdasági élet beindítása és azoknak a kitiltó szociális feszültségeknek az enyhítése, amelyek az előző történelmi periódusban meghatározó jegyei voltak a magyar társadalomnak. Minden párt fölveti a földreform és a szociálisan igazságos adórendszer bevezetésének a szükségességét. Minden párt a közérdek által korlátozott magánkezdeményezés keretei között és alapján képzei el az ország újjáépítését. Az MKP államosítási programjait az MNFF pártjai elfogadták, s abban is egyetértés alakult ki a pártok között, hogy a legégetőbb feladat a pénzügyi stabilizáció megteremtése, az infláció megfékezése. Az időszakra jellemző az MKP programoffenzívája. A kommunisták mintha lépéselőnyben lennének a többiekkel szemben, de véleményem szerint a fölényük alapvető oka az, hogy a konkrét napi teendők szintjén képesek megfogalmazni a megoldandó feladatokat és a megoldási módokat. Egy év leforgása alatt három programjavaslatot is letesznek az asztalra a rövid távú javaslataikkal; míg a többiek inkább az elvi, hosszabb távon érvényes értékek megfogalmazása szintjén állnak.

Az 1945. novemberétől 1947. augusztus végéig terjedő

időszak az előző politikai spektrum valamelyes széthozódását, új politikai pártok színrelépését és az eltéréseknek egy árnyalatnyival való hangsúlyosabbá válását hozza. Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy a pártok közötti csatározások még mindig elsősorban a politikai harc köntösében és nem az eltérő gazdaságpolitikai koncepciók mentén zajlanak. Ennek magyarázata részben az lehet, hogy az újjáépítés feladata még mindig az ország előtt álló, megoldandó feladat, amely jellegénél fogva bizonyos korlátok közötti haladást jelent. (a központ jelentős szerepe, a társadalom erőinek összefogása, tervezés, stb.) Ugyanakkor egyre élesebb polémia bontakozik ki az államosítások kérdésében.

A Baloldali Blokk 1946. március 5-i nyilatkozata egyértelműen követeli az MNFF államosítási programjának teljes végrehajtását, s radikálisan meghaladva azt, sürgeti a legfontosabb nehézipari üzemek állami kezelésbe vételét is, természetesen gazdasági érvekkel alátámasztva. (a jóvátétel, a termelés fokozása...) Ugyanakkor megjelenik egy másik, az újjáépítés szempontjából kiemelkedő jelentőséggel bíró követelés is: a nagybankok állami ellenőrzésének bevezetése. Már ebben a nyilatkozatban felbukkan a nagytőkés és a saját munkán alapuló kispolgári tevékenység közötti különbségtétel, amely az MKP III. kongresszusának határozatában válik markánsná. A Baloldali Blokk nyilatkozatának hangvétele mindenesetre a politikai és gazdasági küzdelem kiéleződését jelzi. Ennek bemutatása azonban túlmege ezen dolgozat keretein.

1946. júliusában ismertette a nemzetgyűlés előtt Sulyok Dezső, a Kisgazdapártból kizárt képviselők által megalakított Magyar Szabadság Pártja vezetője, pártjának programját. Mivel itt, a "jobboldali reakciós", a koalícióban nem kívánatos képviselők által alakított pártról van szó, különösen érdekes lehet számunkra, hogy ők hogyan vélekednek a gazdaságról. Meglepő azonban, mert a már eddig elhangzottakhoz képest semmilyen radikálisan új követelés nem szerepel a Szabadság Párt programjában. Mint addig valamennyi párt, ők is a magántulajdonon és magánkezdeményezésen felépülő gazdasági

rendért szállnak síkra. Ugyanakkor náluk is megjelenik a tőke korlátozásának a szükségessége abban az esetben, ha az a közösség érdekeit veszélyezteti, vagy mások gazdasági elnyomására vezet. Ugyancsak a tőke korlátozására van szükség akkor, ha a működése a monopolisztikus törekvések kiéleződésével jár. A Szabadság Párt követeli "az egyre erőteljesebb radikális szociálpolitikát." Az államosítások kérdése az a terület, ahol úgy tűnik, hogy a különböző politikai pártok gazdasági koncepciói először kerülnek egyre markánsabban szembe egymással. Nem az államosítások általában vett igenlése vagy tagadása a választóvonal, hisz mint azt láthattuk, az MNFF polgári pártjai is elfogadták az MKP 1944-es államosítási programját. A Szabadság Párt sem általában veti el az államosítást, hanem csupán azt szögezi le, hogy az államosítások végrehajtásánál mindig a gazdasági magfontolásoknak kell a fő szerepet játszaniuk, s nem a politikai törekvéseknek. A másik mozzanat ezzel a témával kapcsolatban, hogy a Szabadság Párt szerint az államosításnak kártalanítás mellett kell végbemennie. Az államosítások határát a párt az országos jelentőséggel bíró energiaforrásoknál és a föld ásványi kincseinél vonja meg. Érdekes kijelentés, s inkább a mai útkereső próbálkozásokat figyelemmel kísérve van jelentősége annak a mondatnak, amely szerint: "...fenntartás nélkül helyeseljük és előmozdítjuk azokat a megoldásokat, amelyek a munkásság közvetlen részeltetését jelentik az üzemek anyagi eredményében." (268. o.)

Az MKP III. kongresszusának határozata a stabilizáció megvalósításával olyan helyzet bekövetkeztét írja le, amelyben a dolgozók és a tőke érdekei szöges ellentétben állnak egymással, amennyiben a dolgozók a stabilizációval a saját életszínvonaluk emelését látják megoldhatónak, míg ezzel szemben a nagytőke az árpolitikájával a stabilizáció előnyeit kihasználva a saját profitjának a növelésére törekszik, miközben a stabilizáció terheit igyekszik a dolgozó tömegekre áthárítani: A kommunista párt élesen megkülönbözteti a kizsákmányoló nagytőkét, és a saját munkán alapuló

kistulajdont. Az előbbivel szembeni harcra hív fel, míg az utóbbit támogatja. Ez nyilván elsősorban annak a 600.000 földhöz juttatott parasztnak szól, akik éppen a földreform útján váltak tulajdonosokká. A határozat szerint a népi demokrácia egyik fő gazdasági pillérévé a szövetkezeteknek kell válniuk. Megismétlődik a termelés és a hitel állami irányításának követelése, illetve a bankok és a külkereskedelem állami ellenőrzésének gondolata. A stabilizáció, az értékálló forint végleges biztosítására megfogalmazott feladatok: a termelési költségek lefaragása az iparban; hároméves állami gazdasági terv kidolgozása az ipar, a közlekedés és a mezőgazdaság újjáépítésére valamint fejlesztésére, melynek során a belső pénzügyi lehetőségek mellett törekedni kell a külföldi beruházási és áruhitelre, a tőkebehozatalra is. És mivel a földreform során szétszított földek telekkönyvi átírása még mindig nem fejeződött be, az MKP követeli a telekkönyvezés befejezését 1947. júniusáig.

1947 augusztus végén ismét országos választásokra készült az ország. A pártoknak, amelyek száma a választásokig tízre nőtt, ismét alkalom adódott arra, hogy az időközben elég jelentősen megváltozott kül- és belpolitikai körülmények között programjaikkal a nyilvánosság elé lépjenek.

A kisgazdák 1947 tavaszán kidolgozott programtervezete újból megerősítette a magántulajdon sérthetlenségének elvét. "A magántulajdon gazdasági érvényesülése azonban nem lehet korlátlan, és nem terjedhet odáig, hogy a köz érdekeit veszélyeztesse." (302. o.) De nem pusztán passzív viszony van a magántulajdon és a közérdek között, hiszen mindjárt a következő mondat úgy fogalmaz, hogy: "Minél nagyobb a magántulajdon, annál nagyobb mértékben kell vállalnia a közösségi terheket, és el kell viselnie a fokozott ellenőrzést." (302. o.) Ugyanakkor minden olyan korlátozással szemben áll a párt, amely alapjaiban kérdőjelezi meg a magántulajdon rendjén nyugvó gazdasági berendezkedést. A program a gazdasági feladatok megoldásához elengedhetetlenül fontosnak tartja a külföldi tőke bevonását. A cselekvési

programot a koalíciós pártok által közösen kidolgozott munkaterv határozza meg. A tervgazdálkodás (!) a dolgozó tömegek életszínvonalát emeli, és eltünteti a munkanélküliség veszélyét. Helyet kapott még a programban többek között a szövetkezetek jelentőségének hangsúlyozása, és a mezőgazdaság mellett az iparfejlesztés szükségességének a kérdése is.

A PDP júliusban nyilvánosságra hozott 48 pontja gazdasági követeléseiben semmivel sem haladja meg az 1945. novemberéig felmerült javaslatokat. A magántulajdon, az egyéni kezdeményezés és a munka szabadságának biztosítása, a monopóliumok és az ál-szövetkezetek felszámolása, a demokratikus adórendszer kiépítése. Az államosítások határait a közérdek kell, hogy meghatározza.

A Nemzeti Parasztpárt 1947-es programjavaslata radikálisabb a két évvel azelőtti programnál. Az MKP mellett a Parasztpárt is meghirdeti a nagytőke elleni harcot, miközben deklarálta a magántulajdon alapján áll. A tőkés árpolitikát és az újból szétnyíló agrárrollót tárgyalva követelik, hogy az újjáépítés terheit ne pusztán a dolgozó néptömegek viseljék, hanem az agrárrollót zárják össze, és a tőkés profitok alakulásának szabályozásánál érvényesüljön a dolgozó parasztság érdeke. A nagytőke korlátozását a bányák és kulcsiparágak államosításával valamint a bankok és hitelintézetek állami ellenőrzés alá vonásával szándékoznak elérni. Napjaink lakásínséges időszakában igencsak aktuális lenne az a követelés, amely "legalább házat és kertet akar minden dolgozónak". Az iparfejlesztés terén továbbra is a mezőgazdasággal összefüggő iparágak játszhatnak jelentősebb szerepet. Rendkívül fontos megállapítás az, hogy önellátásra az ország nem tud berendezkedni: szükségünk van a többi országgal való teljes egyenjogúságon és függetlenségen alapuló gazdasági együttműködésre.

A Szociáldemokrata Párt választási programja leszögezi, hogy "gazdaságpolitikánk alapja a hároméves terv..." (330. o.) Az 1945-ös követeléseken végigtekintve a program arra a megállapításra jut, hogy az akkori célok jelentős része már

vagy magvalósult, vagy éppen a megvalósulás stádiumában van. A hároméves terv célja elérni és túlszárnyalni az 1938-as termelési és életszínvonalat, valamint nemzeti jövedelem termelést. Ennek érdekében jelentős beruházási összegeket fektetnek be mind a mezőgazdaság, mind az ipar mind pedig a közlekedés szférájába. Az SZDP választási programjának gazdasági része a hároméves terv természetes célkitűzéseinek felsorolásából áll.

A Független Magyar Demokrata Párt augusztus 1-én nyilvánosságra hozott programja – új párt lévén – az alapvető elveket és nem a konkrét gazdasági javaslatokat foglalja magába. A már ismert módon jelenik meg a magántulajdon elvéhez való ragaszkodás, tehát ők sem a magántulajdon korlátlan érvényesüléséért szállnak síkra, hanem a közérdek által korlátozott magántulajdon eszméjéért. Természetesen a monopóliumok és az állszövetkezetek az FMDP számára is nem kívánatos, megszüntetendő képződmények. Viszonylag markánsan jelenik meg a párt programjában a kis-és középipar kiépítésének és megerősítésének igénye. S mindaz állami megrendelésekre és hitelakciókra támaszkodva. A konkrét gazdasági intézkedéseket illetően az FMDP támogatja a hároméves tervet, de úgy, hogy a végrehajtás során a párt alapelvei ne csorbuljanak.

Az MKP választási felhívása megismétli a lényegében már a párt III. kongresszusa határozatában foglaltakat. Fél esztendő alatt a munkanélküliség teljes felszámolását, a nagybankok államosításának sürgős végrehajtását, a nemzeti jövedelemnek a bérből és fizetésből élők javára és a tőkejövedelmek rovására való újraelosztását valamint a földreform 1947. október 1-re való végleges befejezését tűzték a zászlajukra. Ismét csak napjaink szempontjából érdekes az a kommunista követelés, hogy "vizsgálják meg a közéleti szereplők vagyonának eredetét a felszabadulás óta". (340. o.) Ugyancsak megerősítették ez alkalommal is, hogy az MKP a kisemberek tulajdonát "szentnek és sérthetetlennek" tekinti, illetve hogy a közérdek határain belül a magánvállalkozás szabadságot élvez.

Az evangéliumi szocializmust megteremteni igyekvő Demokrata Néppárt elvei szerint a politikai demokrácia a XX. században már nem lehet elégséges, ha a kulturális, társadalmi és gazdasági életet nem hatja át a demokratikus szellem. "A politikai szabadság és egyenlőség ugyanis csak írott malaszt, ha nem építünk alája teherbíró talapzatot a gazdasági, társadalmi és kulturális demokrácia betonanyagából." (355. o.) Ez akár a nagy francia forradalom politikai célkiűzéseinek XIX. századi szocialista kritikájaként is elhangozhatott volna. Érdekessége a programnak, hogy elérendő célként fogalmazza meg a népesség "egyenletes, minél teljesebb foglalkoztatását". Ezt egyrészt a magánkezdeményezések útján, másrészt pedig a gazdaság tervszerű fejlesztésének segítségével kívánják elérni. "Az újjáépítés rendkívüli feladatai országos gazdasági tervet követelnek. Elvileg tehát nem ellenzői, hanem támogatói, sőt követelői vagyunk a tervszerű gazdálkodásnak." (356. o.) A program elveti a szövetségi mozgalom egyoldalú preferálását a kisiparral és kiskereskedelemmel szemben. Ez a vélemény ilyen összefüggésben a Demokrata Néppártnál jelent meg legelőször. "A kizsákmányolásra alkalmas magánvagyon" azonban a Demokrata Néppárt sem veszi védelmébe. A Néppárt "szocializmusképe": az egymással egyenlő és szabad kis magántulajdonosok közössége, ahol a magántulajdon megszerzésének lehetősége mindenki számára egyformán megadatik.

Peyer Károly és társai MRP-hez való csatlakozása után a Radikális Párt leszögezte, "...helyesli a szükséges államosítási folyamatot és a nagytőke antiszociális túlkapásainak korlátozását, de fontosnak tartja, hogy a gazdasági reformokat ne az ötletszerűség, s ne egyes pártok programjai diktálják, hanem az ésszerűség, a szükségszerűség és a társadalom közérdeke." (365. o.) Ez utóbbi gondolat ugyancsak megfogalmazódhatott volna akár napjainkban is.

Az 1947-es választások második legeredményesebb ellenzéki pártja, a Magyar Függetlenségi Párt az államosításokkal kapcsolatban szögesen ellentétes álláspontot foglal el a többi

párthoz, de főleg az MKP-hoz képest. A magántulajdon elvén állva elleneznek minden további államosítást, sőt követelik a már végbement államosítások felülvizsgálatát is. Emellett hangsúlyosan szerepel a programban a nemzetközi gazdasági kapcsolatrendszerbe való bekapcsolódásunk szükségessége. A külföldi kölcsönök bevonását az újjáépítés meggyorsítására az MFP is fontosnak tartja, de csak azzal a feltétellel, hogy ez nem csorbítja az ország függetlenségét.

Az 1945. novembere és 1947. augusztusa között megjelent gazdasági programjavaslatokat vizsgálva ismét csak azt mondhatjuk, amit már az előző periódusról is állítottunk, hogy ezekben a dokumentumokban nem jelentek meg az újjáépítés feladatainak megoldására egymástól gyökeresen eltérő, alternatív javaslatok. Bár ezen időszakban egyes kérdésekben már sokkal markánsabban jelentek meg a vélemények, (pl. a tőkés tulajdon és a saját munkán alapuló kistulajdon eltérő megítélése), mégis azt mondhatjuk, hogy igazán eltérő vélemények talán csak az államosítások hatókörét és módját érintő kérdésekben vannak. Ennek fő oka szerintem abban rejlik, hogy 1947-ben az ország gyakorlatilag még mindig az újjáépítés feladatainak végrehajtása előtt áll. Mint ahogyan azt több párt is megfogalmazta, ez olyan súlyos terheket jelent az ország számára, amelyeket egyetlen párt vagy társadalmi osztály sem vehet egyedül a nyakába. A másik, hogy a programok nyilvánvalóan tükrözik azoknak a külső és belső politikai változásoknak és küzdelmeknek a hatását, amelyek 1946 őszén, 1947 tavaszán játszódtak le, és amelyek elsősorban a baloldali, s főleg a kommunista párt pozícióit erősítették. Figyelemreméltó, hogy pl. a baloldalon az MKP és Parasztpárt gazdasági követeléseit az 1947-es választásokat megelőzően szinte a megfogalmazások szintjén is azonosak. A koalíció ellenzéke pedig a hároméves tervet lényegében elfogadva – persze főleg a nagybankok államosításának kérdésében vitázva azzal, – annak végrehajtása során kívánta a programjaiban lefektetett elveket megvalósítani. Mindenesetre a terv elfogadásának ténye a kommunisták győzelmét jelenti ezen a

területen. Az operativitás szempontjából ebben az időszakban is az MKP volt lépéselőnyben a többi párttal szemben. Ez azonban, úgy gondolom, hogy már nem elsősorban a belső társadalmi erőviszonyoknak és belső szervezeti okoknak a következménye, hanem igen erőteljesen a külső politikai feltételrendszer megváltozásából adódik. Vagyis az objektív gazdasági szükségszerűség mellett a politikai feltételek is annak kedveztek, hogy az MKP programja kerüljön lényegében ismét elfogadásra. Mindenesetre szerintem igazi gazdaságpolitikai alternatívák megfogalmazására az újjáépítés gigászi feladatának végrehajtása után nyílt volna lehetőség, ezt azonban a felgyorsult világpolitikai események 1947-1948-ra már levették a napirendről.

1990. január

Készítette:
Durucskó Mihály

IRODALOMJEGYZÉK

1. Balogh – Izsák: Pártok és pártprogramok Magyarországon (1944-1948)
Tankönyvkiadó 1979
2. Balogh Sándor: Parlamenti és pártharcok Magyarországon (1945-1947)
Kossuth 1975
3. Pető – Szakács: A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945-1985
I. Az újjáépítés és a tervutasításos irányítás időszaka 1945-1968
KJK 1985
4. Vida István: Koalíció és pártharcok 1944-1948
Magvető 1986

Ferge Zsuzsa: Van-e negyedik út? A társadalmpolitika esélyei
Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1989

Kortárs gondolkodók aktuális gondolatait adja közre a KJK Fehéren feketén sorozata. Lengyel László, Hegedűs András, Ágh Attila és mások mellett megjelent neves szociológusunk, Ferge Zsuzsa könyve is, mely elsősorban azt tagadja, hogy a rendszerváltás egy bizonyos rendszer választását jelentheti. Elutasítja az 'egypólusú' sztálini és neoliberais modellt, melyekben egyetlen integrátor mechanizmus működik: a központi hatalom, illetve a piac. Úgy véli viszont, hogy a 'harmadik út' elnevezés már több értelemben is foglalt. Egyrészt érthetjük ez alatt a nyugati jóléti államok kétpólusú (piac + állam) modelljét, melyet a szerző az állam túlburjánzásra való hajlama miatt nem fogad el, de az eltérő történelmi feltételek miatt amúgy is inkább inspirációnak, mint mintának tart. Másrészt foglalt a 'harmadik út' kifejezés a Németh László nevéhez kapcsolódó elképzelésnek is, ami viszont Ferge szerint inkább értéktöltésű politikai állásfoglalás volt, s nem egy konkrét gazdasági és társadalmi berendezkedés felvázolása. Azonban ez a könyv sem ad konkrét vázlatot, hanem az első három 'utat' elemezve fejti ki nézeteit a szerző.

Ferge úgy látja, hogy az eddigi reformok a neoliberais modell felé vitték az országot, miközben a gazdasági reform kulcsfogalma, a piac, a politikai reform kulcsszavának, a szabadságnak a szinonimájává vált (43. o.), s így bírálatához ma különös bátorság kell. Pedig az érvényesülő 'liberais retorika és voluntarista gyakorlat' mérlege szomorú (65-67. o.): a költségvetés érdekei elnyomnak minden más érdeket, a piacosítás a könnyebb ellenállás irányába, vagyis éppen a nem piacosítandó területek felé halad, aminek az ún. nem termelő szféra esik áldozatául, és végeredményben növekszik és súlyosbodik szegénység. A társadalom kettészakad, amit hosszú távra bebiztosít 'az iskolarendszer várhatóan rohamos szétesése a szegények és gazdagok iskoláira.' (159.o.) Ez a szakadás azonban nem egy nyugati típusú egyharmad-kétharmados társadalmat hoz létre, hanem egy háromnegyed-egyegyed arányút, miközben a liberais kormányzat reflexszerűen bűnbakká teszi a szociálpolitikát, a túlzott egalitarianizmust.

A piac felé – a hatékonyság és szabadság miatt – el kell mozdulni, de 'a változtatás kulcsa nem az állam megszüntetése, hanem teljes átalakítása' (161. o.). Az állam jellegének változásával, azaz a demokratikus részvétel és a nyilvánosság erősítésével az eddigi torzulások jelentős része kiküszöbölhető lenne.(141. o.) Nem számolható fel például a sokat szidott normativitás sem, amely – a vádakkal ellentétben – 'inkább az önkényel szembeni garancia, mint maga az önkény.' (149. o.)

A 'negyedik út' koncepciója filozófiájában is különbözik a többitől. Az embert nem pusztán gazdasági, hanem társadalmi

lényként fogja fel. A gazdaság céljának a szükségletek kielégítését tekinti, és ennek teljesítésére nem tarja megfelelőnek a piacot ott, ahol hosszú távon kell gondoskodni, ahol egészségről, igazságról, tudásról, kultúráról van szó, s ahol a megelőző gondolkodásnak lehet szerepe. A piaci szerződés mellett tehát egy társadalmi szerződésnek, az önkéntes – ellátási – felelősségvállalásnak is érvényesülnie kell. Ezért e modellben nagy szerepet kap a reciprocitás, a szolidaritás, a személyesség, a közvetlen demokrácia és részvétel lehetőségei. 'Paradox, de igaz tény, hogy minél elesettebb egy csoport, annál inkább az önszerveződés emelheti nyomorúságából' (153. o.). A negyedik út tehát egy hárompólusú modell, melynek főszereplői a társadalmi mozgalmak, a piac és az állam.(166. o.)

A könyvben Ferge helyesen mutat rá, hogy a gyakorlati lépések szempontjából a valódi alternatívát a piacosítók és a demokratizálók közötti választás jelenti. (132. o.) Mégis, amikor a konkrét cselekvésről van szó, egy táborba sorolja magát koncepciója legádázabb ellenségeivel: a liberálisokkal.(50. o.) Ennek oka, hogy bizonyos elemi történelmi ismeretek hiányában bolsevik modellként hivatkozik a sztálinizmusra. Ezt azonban oly sokan követik el manapság, hogy éppen Fergének nem szabad felrónunk. De mindenképpen kár lenne, ha ideológiai prekoncepciók miatt e kiváló szociológus rendkívüli szakértelmét és kritikai érzékét saját szándékai ellen használná fel, nem véve észre a folyamatok új fázisának kezdetét, amit ő maga így jelez előre: 'A különböző gazdasági programokban ... a hangsúly egyelőre a tulajdon és tulajdonreform kérdésén van, és szinte nem esik szó a vállalatokon belüli mechanizmusokról, a belső szervezés gyökeres átalakításának fontosságáról. Ez lehet majd egy következő szakasz feladata, amikor politikai porondra lépnek az e kérdésben legközvetlenebbül érintett munkavállalók is.' (165. o.)

Ferge Zsuzsa könyvének olvasásakor érdemes felidézni SZELÉNYI IVÁN véleményét a harmadik útról.

A sok év kényszerű távollét után hazatért szociológus nemrég – többek közt – a következőket nyilatkozta:

'Olyan típusú társadalom kifejlődésére gondoltak itt, Közép-Európában, amelyben a hangsúly a hazai tulajdonos polgári fejlődésen van, amely tehát nem a nyugati típus korporációs kapitalizmus és nem is a szovjet típusú kollektívizmus felé akar elmenni. Erdei már a szárszói konferencián föladja ezt az eszméjét. Valószínűleg világpolitikai tapasztalatok juttatják arra a következtetésre, hogy az ilyen típusú fejlődésnek nálunk nincsenek esélyei. Úgy érzi, a kolhoz típusú fejlődés, a parasztság proletarizációja elkerülhetetlen...'

'Ha sietve nyitjuk ki kapuinkat a nyugati tőke előtt, nem Ausztriához válunk hasonlóvá, mint sokan képzelik. Ausztria azért nem függő tőkés ország, hanem független nyugati típusú

demokratikus állam, mert van saját tulajdonos polgársága. Még egyetlen olyan országot sem produkált a világ, amelyik ezt a csodát, vagyis a gazdasági függetlenséget és politikai demokráciát meg tudta volna teremteni nemzeti tulajdonos polgárság nélkül....'

'Egy kis ironikus kérdőjellel vállalom a könyvemben kifejtett harmadik utat, amely lényegében azt jelenti, ha egy szovjet típusú kollektivista társadalomtól elszakadunk, talán van egy szervezettebb, a közép-európai termelési módhoz jobban illeszkedő alternatívája a törökországihoz hasonló, a multinacionális tőkétől függő, politikailag tekintélyelvű társadalomnak. Ilyen értelemben beszélek harmadik útról, nem mondom, hogy ez a világok legjobbika, inkább azt, hogy olyan helyzetben vagyunk, ahonnan nem lehet beleugrani a nyugati világ közepébe.'

(Sarokba festett pártok – Élet és Irodalom, 1989. december 22., 12-14. o.)

Ankerl Géza: A mai tőkés gazdaságirányítás: mítoszok és valóság
Kossuth, 1989

Miért kell megismernünk a kapitalizmus valódi arcát? Azért, mert ma már nemcsak a végrehajtó hatalom követi a rendszerváltás programját, hanem a tavaszi általános választások során – tudatosan, vagy nem, de mindenképpen – a magyar társadalom többsége áldását adta a magántőkés kapitalizmushoz való visszatérésre. De milyen lesz az új rendszer? Nincs kétségünk afelől, hogy napfényes, boldog, jogállami demokráciába érkezünk, de azért nem árt felmérni, kikből áll az a rendszer, milyen viszonyok uralkodnak, mit hirdetnek és mit tesznek valójában a kormányok. E kérdésekre ha nem is kimerítő, de megbízható választ ad Ankerl Géza könyve.

A több mint negyedszázada Nyugaton élő magyar gazdaságszociológus a közgazdaság-tudomány Galbraith-i nyomvonalán halad, amikor nagy tényanyag és gyakorlati megfigyelések birtokában fellép azon neoklasszikus dogmák ellen, amelyek elfedik a kapitalizmus valóságát, és amelyek sajnos a hazai szakmai és laikus köztudatban is az uralkodó ideológia szerepét töltik be.

Mi a mítosz, mit hirdet a neoklasszikus szemfényvesztés? – Tökéletes piacok, egészséges versenyszellem, főszerepben a vállalkozó mint a fejlődés motorja, a magántulajdon hatékonysági fölénye, általános és növekvő jólét, szabadon mozgó 'piaci' árak, alacsony állami részvétel, az egyéni érdekekből automatikusan összeálló közérdek, 'népi kapitalizmus', a külföldi tőke fejlesztő hatása, teljes monetarizáltság, decentralizáció, a privatizálás hatékonyságnövelő hatása.

Ezzel szemben milyen valóság rajzolódik ki a könyvben?

- Koncentráció és monopóliumok. ('Az Egyesült Államokban pl. a második világháború végén a feldolgozóipar vagyónának a fele a részvénytársaságok 1%-ának a kezében volt, ma viszont ez az 1% már 2/3 részét birtokolja.' (73. o.) A Thatcher-kormány által 'eladott Jaguar vállalat 120 000 részvényeséből egy éven belül már 50 000 sem maradt. A szintén 'kiárusított', 'népi kapitalista' British Aerospace részvényeinek 63%-a 143 kézben koncentrálódott már 1984. szeptemberében. Becslések szerint a 'népi kapitalista' Egyesült Királyságban a részvényeknek alig 2%-a van a 'lakosság' kezében.' (92. o.) Amerikában 'az öt nagy légitársaság ma a piac 85-90%-át uralja..., míg: 1978-ban részesedésük 73% volt. (...) A Northwest légitársaság például Minneapolis-St. Paul repülőterén a forgalom 83%-át, Memphisben 87%-át, Detroitban 65%-át bonyolítja le, amióta a Republic Airlines-t bekebelezte. A TWA ugyanígy uralkodik St. Louis repülőterén, az America légitársaság Dallasban.' (82-83. o.))
- Tisztességtelen verseny, állami protekciónizmus. ('Az angolszász 'fair trade' (tisztességes kereskedelem) gondolata arra a skolasztikus ideára épül, hogy létezik egy 'helyes, igazságos ár', amely nem rugaszkodik el az önköltségtől és 'normális hasznot' is hoz. A versenyszabályok manipulálása, kijátszása azonban maga a rendszer lényege.' (26. o.) 'A 24 OECD ország együttesen évi 240 milliárd dollárt költ a mezőgazdaság támogatására...; amelyből 70 milliárd megy ártámogatásra. Az ártámogatás így 1987-ben 47% volt (1980-ban 36%), az európai Közös Piacon belül 49% (1980-ban 36%), az Egyesült Államokban 35% (1980-ban 15%).' (34.o.))
- Létbizonytalanság ('Az Egyesült Államokban is, ahol a munkanélküliség ma aránylag alacsony, az állandó munkahely kereséséről már lemondottakat beleszámítva, a munkanélküliek száma 25 millióra rúg. S egyébként... 1973 és 1979 között sem a reálbér, sem a munka termelékenysége nem nőtt számottevően.' (9.o.)).
- Jelentős állami szerepvállalás. ('...nagyvállalatokat és bankokat egyetlen állam sem enged tönkremenni.' (61. o.) 1985-ben 'a legígéretesebb iparágak számára oly fontos (nem hadi jellegű) K+F-ráfordítások felét – ez akkor kb. 20 milliárd dollárt tett ki – az Egyesült Államokban az állam adja ki.' (58. o.) '... az Egyesült Államokban 35 000 cég dolgozik a hadügyminisztérium megrendelésére, több mint 100 000 alvállalkozóval, évi 150 milliárd dolláros költségvetés alapján.' (22. o.)).
- Transznacionális vállalatok uralma. ('...a világméretű munkamegosztás biztosítására hivatott állami jellegű funkciót a transznacionális mamutcégek kaparintották meg.' (38. o.) 'Az olcsó munkaerőt kereső transznacionális vállalatok azonban ritkán hoznak K+F-et az elmaradott országba: másutt kifejlesztett modell szerint ott többnyire csak az összeszerelést végzik, tehát a fejlődést alig szolgálják.' (46. o.))
- Menedzserek vezető szerepe. ('...amint a kormányban a választott

és változó miniszterek mögött valójában az (állandó) főtisztviselő gárda viszi az ügyeket – korunk nagyvállalataiban (változó) részvényesek mögött az 'alkalmazott' menedzserek testülete (lásd korpokrácia) kormányozza önállóan a hajót'. (122. o.)

Mindezek mellett olvashatunk a könyvben a katonai-ipari komplexumról, a cserekereskedelem jelentős szerepéről, a jövedelmező állami vállalatok magánkézbe adásáról, stb. a kép tehát nem olyan egyszerű, mint amilyennek általában mutatják. És nem is olyan kedvező, hiszen egy alulfejlett társadalom és gazdaság soha nem tudja ugyanazt a teljesítményt hozni, mint az élen járók. Ankerl Géza könyve kijózanító (a lektor Kozma Ferenc szerint 'ostobátlanító') hatása miatt jelentős teljesítmény. Sajnos azonban úgy tűnik, hogy a rendszerváltást illetően is csak utólag leszünk okosak, megkésve gondoljuk át például azt, hogy 'a mai globalizált (világ-) gazdaságban semmi ok nincs arra, egy kis ország esetében – mint amilyen hazánk – túlzottnak tartjuk az (ipari) termelőapparátus java részéjek – 2/3-ának – azon holding tulajdonában való összpontosulását, amelyet Magyarországnak (államnak) hívnak, hiszen egész évi jövedelme az amerikai AT&T-nak alig háromszorosát teszi ki.' (121. o.)

Hoch Róbert – Radnóti Éva: Belső piac – minőségi nyitás
KJK, 1989

A mindenütt hallható liberális elemzések szerint két út lehetséges gazdaságunk számára. Az egyik a sztálini, amely a jelenlegi nagy válságba vezetett, a másik a liberális, amely a privatizáción, dereguláción és általános liberalizáción keresztül Európába vezet. Az üdvösséghez tehát nem kell más, csak kövessük a neoklasszikus csodadoktorok receptjeit. Hoch Róbert és Radnóti Éva azonban nem varázsvesszővel dolgoznak, hanem az itt és most fennálló feltételeket figyelembe véve, gazdaságunk jó és rossz adottságaira tekintettel vázolják fel könyvükben a mai válsághoz vezető utat és a lehetséges jövőt. Könyvükben, melyet tizenhat szerző tizenhárom előtanulmánya alapozott meg, meggyőzően bizonyítják, hogy e liberális platformnak sem múltelemzése, sem programja nem állja meg a helyét.

Az utóbbi két évtized értékelésekor kulcsfontosságú megérteni az ország túlzott nyitottságát, ami sok év gazdaságpolitikai hibái miatt alakult ki. Ez azonban csak mennyiségi nyitottság, a pozitív külső hatásokat nem engedi be, viszont gazdaságunk rendkívül sebezhetővé válik általa. E kinyíló gazdaság került szembe a 70-es évek végén a nemzetközi adósságválság problémájával, amire általános restriktív stratégiával válaszolt. E stratégián nem változtatott sem a Grósz-, sem a

Németh-kormány, hangzatos kijelentések között bevezetett programjaik ugyanannak a restriktív elképzelésnek az egyre következetesebb érvényesítését jelentették csak. Elmondható ez Fordulat és reform koncepciójáról is, mely ügyesen megválasztott politikai patronokat elsütve ellenzékinek tüntette fel magát, noha 1987 őszétől kifejezetten meghatározó irányvonallá vált, és a tőkésexport-orientáció erőltetésével, a monetáris szabályozás túlzott előtérbe állításával, valamint a szerzői által keltett növekedésellenes hisztériával felmérhetetlen károkat okozott gazdaságunknak.

A kötetten végigvonul a (monetáris) restriktív stratégiájával való polémia. Hoch és Radnóti szerint "az elmúlt évtized már bebizonyította..., hogy egy stagnáló gazdaságból nem lehet több és gazdagabb exportot kipréselni... Az exportenklávé erősítésére irányuló törekvés csak a belső újratermelési láncolat, a kooperációs kapcsolatok további szétzilálására vezet. Az export erőltetése tovább növeli az importigényeket, ezért legalábbis kétséges, hogy ez a módszer alkalmas-e a fizetési mérleg javítására. A perspektíva ebből a szempontból úgy fest, hogy sem stabilitás, sem konszolidáció nem lesz." (142. o.) "Az elmúlt évek költségvetési politikája rövidlátónak bizonyult; ugyanis agresszív módon már a folyó évben elvonta a gyarapodáshoz szükséges eszközöket, így aztán a következő esztendő bevételei csak az adóprés további csavarásával voltak többé-kevésbé biztosíthatók. Ráadásul a veszteséges tevékenységek dotálása egyre nagyobb bevételt igényelt." (143. o.) A fogyasztás visszaszorításáról a szerzők így foglalnak állást: "ha a lakosság fogyasztásának makroszintű ... csökkentése a nagyszabású átalakítási program elháríthatatlan következménye, az életszínvonal későbbi emelkedését megalapozó növekedésre való áttérésnek az ára lenne, akkor igen mondanánk rá. Csakhogy nem ez a helyzet. az életszínvonal előirányzott csökkentése az eddigi politika árának megfizettetése anélkül, hogy az a kibontakozást előkészítené, ezért politikailag is konfliktusterhes. (146. o.)

A restriktív politikájával a szerzők szembeállítják a "valódi" reformokat, mégpedig – ahogy a könyv címe is utas rá: – a megalapozott, belső piacra épülő gazdasági növekedést, és a minőségi értelemben vett külgazdasági nyitást. Ezek bekövetkezése nem bízható a véletlenre, önmaguktól beinduló automatizmusokra, hanem nagyon is tudatos, aktív állami menedzsmentet igényel. A gazdaságirányításnak az egész gazdaság optimális fejlődése érdekében érvényesítenie kell szerkezetpolitikai prioritásait, mégpedig mindenek előtt az infrastruktúra és az élelmiszer-gazdasági vertikum fejlesztését. Előbbit azért, mert létezése és színvonala alapvető feltétele mindenfajta állami és magánjellegű ipari vagy mezőgazdasági vállalkozásnak, hatása széleskörű, és fejlesztése az átlagnál kevesebb konvertibilis devizát igényel. Az élelmiszer-gazdaság pedig adottságaink és hagyományaink miatt perspektivikus és preferálandó szektor.

A szerzők szerint is döntő fontosságú kérdés, hogy honnan tudunk forrásokat előteremteni egy a gazdaság fokozatos dinamizálását, a belső felhasználás jelentőségét felértékelő stratégiához. A válaszok:

- ”– Megfontolásra érdemes a fogyasztás csökkentése is, bár tudnunk kell, hogy az így felszabaduló források csak nagyon korlátozott mértékben konvertálhatók exporttá (import-megtakarítással) és/vagy beruházássá...
- A lehetőség szerint minimalizálni kell a relatíve vagy abszolút értelemben gazdaságtalan, az ország erőforrásainak számottevő részét elszívó tőkekihelyezéseket a KGST-országokba...
- Erőforrásokat szabadít fel, ha komolyan nekilátunk a nem hatékony ágazatok és alágazatok leépítésének...
- Óriási erőforrásokat szabadítana fel, ha jól kapcsolódnánk be a világpiacba, és racionálissá tennénk export- és importstruktúránkat, azaz megszabadulnánk a gazdaságtalan exporttól és a megtakarítható importtól.
- Ésszerűen kezelve, a növekedés természetes forrásait képezi a ma meglévő nyílt és rejtett kapacitás-kihasználatlanság...
- Jelenleg gazdálkodásunkban iszonyúan sok a pazarlás, és általában is, de különösen a szocialista szektorban, nagymértékű a mesterségesen visszaszorított aktivitás..." (64-66. o.)

E felsorolás folytatódik még a vállalatot ésszerű forrásátcsoportosításának lehetőségével, a lakossági tőke bevonhatóságával, a külső források igénybevételeivel (illúziók nélkül!), a kizsigerelő adósságterhek diplomáciai úton történő mérséklésével, illetve a nemzet többletjövedelmének célszerű felhasználásával.

A szerzők nem feledkeznek meg arról sem, hogy jelezzék: e stratégia gyakorlatba való átültetése jelentős szemléleti változásokat is feltételez. Annak elismerését, hogy a változások döntő láncszeme a vállalat, melyet nem ilyen- vagy olyanpiac-orientálttá, hanem eladásorientálttá kell tenni. Az eredményes gazdaságpolitikához meg kell reformálni a tervezés rendszerét, melyben a hangsúlynak a hosszú távú tervezésen kell lennie, és aminek összhangban kell lennie az olyan társadalompolitikai elgondolásokkal, mint például a településfejlesztési koncepció, vagy annak kérdése, hogy ki viselje a tovább már nem halogatható struktúraváltás terheit.

Aki a remek első rész dinamikájával a második rész kicsit gyengébben megírt első oldalain túllendülve végigolvassa Hoch Róbert és Radnóti Éva könyvét az utóbbi időszak egyik legprogresszívabb, elméletileg és módszertanilag megalapozott közgazdasági koncepcióját ismerheti meg. Azt illetően azonban, hogy a közeljövőben egy hasonló jellegű koncepció előtérbe kerülhet-e, a szemleíró pesszimizmusának kénytelen hangot adni.

1990. február 1-től 1990. június 8-ig

- II. 4-9. Téli tábor, melyet részletesen egy külön írás idéz fel ebben a folyóiratban.
- II. 20. Németh István előadásában a német kérdéstről hallhattunk történelmi nézőpontból. /Kazettán meghallgatható./
- II.21. Kollégiumi gyűlés
Megválasztottuk az új Kollégiumi Bizottság /KOB/ tagjait:
Erdős Mihály – belső szakmai ügyek
Fülöp Péter – külső szakmai ügyek
Hovorka János – titkár
Milovukovics Györgyi – külső szervezeti ügyek
Tóth Tímea – belső szervezeti ügyek
Valamint megválasztottuk az Értékelő Fórum tagjait: Balogh Erika, Bellon Erika, Durucskó Mihály, Erdős Mihály, Vajda Éva.
Pénzügyeinkért az idéntől Huszár Gábor a felelős. Szó esett a téli táborunk értékeléséről és egyéb aktuális programok (előadások, TEK-hét, stb.) előkészületeiről.
- II. 22. Egy tartalmasnak mondható beszélgetést folytattunk magunk között a kollégium jövőjét illetően, amely alatt többek között kiderült, hogy bár különböznek véleményeink, de az ezen

különbségek közötti távolságokból faraghatunk egymás álláspontjának jobb megismerésével.

- III. 1. TEK-farsang. Tanúi lehattunk annak, hogyan vetkezi le önnön jellemét, hogyan ejti ámulatba az embereket egy TEK-es, ha erre lehetősége adódik.
- III. 6. TEK-party
Ez alkalommal vendégeinknek, mindenekelőtt az elsősöknek kívántunk lehetőséget adni a TEK~kel való ismerkedésre. Az est Lóránt Károly előadásával kezdődött, amelyen az egyes pártok gazdaságpolitikai terveit vázolta és elemezte, majd az ezt követő beszélgetések mellett az ügyeskezü lányok szakácstudományát csodálhattuk meg zsíroskenyér és különleges teazamatok formájában.
- III. 7. A Nemzetközi Nőnap alkalmából a délceg ifjak egy "ülő"-fogadással és egy szál virággal köszöntötték fel a lányokat.
- III. 13. Kozma Ferenc Magyarország eddigi és a jövőben lehetséges külgazdasági stratégiáiról tartott előadást.
- III. 21. Kolosi Tamás a magyar társadalom szerkezetváltására vonatkozó elméletét adta elő összehasonlítva mások elméletével.

III. 27. Az Autonómia csoport két képviselőjét arra invitáltuk, hogy mutassák be nekünk a csoportot, nézeteiket, gondolataikat.

III. 28. Makó Csaba legújabb kutatásairól számolt be a társadalom különböző tereinek emberi együttműködéseit szabályzó mechanizmusok témájában.

IV. 1-6. TEK-hét, melyről részletesen egy külön írásban olvashattok ebben a folyóiratban.

IV. 17. Hankiss Elemér a kelet-európai alternatívák esélyeit latolgatta előadásában.

IV. 18-19. TDK-dolgozatokat vitattunk meg.

IV. 23-28. TDK-konferencia, melyen részt vettek a TEK-ből:

Balogh Ágnes: A váltó és alkalmazása Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében;

Balogh Erika: Iparosodás (mellékzöngékkal?) a tudományos-technikai forradalom korában;

Fülöp Péter: Kalecki: A konjunktúraciklus elméleti vázlata című tanulmányának szimulációs vizsgálata;

Horváth Krisztina: A MALÉV marketing szemléletű üzletpolitikának vizsgálata;

Ludányi Csaba: Infláció és várakozások;

Tabák Péter: Üzleti etika Kelet-Közép-Európában – múlt, jelen, jövő

Tasy Zsigmond: Érték- és földjádék-elméletek a közgazdaságtanban;

Vajda Éva: 1968 – Párizs – diáklázadások. Események a sajtó tükrében.

- IV. 24. Megválasztottuk a felvételiztető csoport tagjait:
Andor László, Huszár Gábor, Rochlitz Tamás Szilveszter, Sebestyén Stella, Tasy Zsigmond
- IV. 25. Folytattuk a kollégium jövőjével kapcsolatos elképzeléseink megbeszélését.
- V. 1. A munka ünnepén "Irány: Horány" jelszóval felkerekedtünk egy kirándulásra. Földi és vízi túra, Vigh Laci krumplipaprikása, foci, játék, napsütés – kell-e ennél több ilyenkor?
- V. 8. Steve Morgan az angol társadalom és gazdaság állapotát írja le a "POLL-TAX" vagyis a fejadó bevezetése kapcsán. Az esetről Durucskó Mihály tudósított a Közgazdász június 7-i számában.
- V. 5. Kollégiumi gyűlés. Az értékelés keretében Életműért plakettet kapott Tasy Zsiga és Söveges Laci. Éves munkájáért elismerésben részesült Rochlitz Tamás Szilveszter, Gallai Sándor, Huszár Gábor, Hovorka János, Trautmann László, Czotter László, Durucskó Mihály és Andor László.

Megtörtént a tagság megújítása.

A választások eredménye:

igazgató: Szalai Zoltán;

nevelőtanár: Banyár József;

szeniorok: Söveges László, Tasy Zsigmond, Andor László.

A kollégium újonnan felvett tagjai:

Fekete Zoltán (III.évf.), Gallai Sándor (II. évf.), Szabó Csaba (II.), Sebestyén István (II.), Forman Balázs (I.), Friedrich Andrea (I.), Káposztár Györgyi (I.), Kenéz András (I.), Nagy Lajos (I.), Seres Márton (I.), Vőneki Zsuzsanna (I.), Varga Csilla (I.).

A félév legjobb eladása címet a szavazatok alapján Steve Morgan előadása nyerte el, őt követte Ágh Attia, Hegyi Loránd, Hankiss Elemér és Chikán Attila. A legjobb tippekért Bihari Zsuzsa és Gallai Sándor kapott könyvjutalmat.

- V. 22. Új számítógépet vásárolt a kollégium, mely az eddiginél sokkal nagyobb teljesítményű, de kiderült, hogy kell hozzá vásárolni egy színes monitort is.
- VI. 1. Megérkezett az új, zárható szekrény a klubba, amelyben a videó és a hi-fi berendezés kap helyet.
- VI. 8. Nyomdába került a Fordulat legújabb száma.
Megkezdődött a labdarúgó világbajnokság, de emiatt a vizsgaidőszak nem szünetel.

A LÉNYEG	- Modellváltás	2
MEGHÍVÓ	- Nyári tábor, augusztus 14-25, Nagykanizsa	3
ELHANGZOTT	- Szabadságharc és kakaókúra (a téli TEK-tábor tanulságai)	4
	Mark Palmer is hippiként kezdte (TEK-hét, 1990, április)	9
MÚHELY	- Vajda Éva: 1968 – Párizs – diáklázadás	14
	Durucskó Mihály: Gazdaságpolitikai alternatívák a pártprogramok tükrében (1944-1947)	21
KÖNYVEKRŐL	- Ferge Zsuzsa: Van-e negyedik út?	36
	Ankerl Géza: A mai tőkés gazdaságirányítás: mítoszok és valóság	38
	Hoch Róbert - Radnóti Éva: Belső piac – minőségi nyitás	40
KRÓNKA	- 1990. február 1-től 1990. június 8-ig	43

FORDULAT

A BKE Társadalomelméleti Kollégiumának kiadványa

Készült: 1990 júniusában

a BKE házi sokszorosítójában

300 példányban

Felelős szerkesztő: Andor László

Felelős kiadó: Szalai Zoltán

90/360